

Ekolojik Adalet Yaklaşımı Ekseninde Kürt Ekoloji Mücadelesi

Aykut Çoban

Polen Ekoloji, 29 Ağustos 2023, <https://www.polenekoloji.org/ekolojik-adalet-yaklasimi-ekseninde-kurt-ekoloji-mucadelesi/>

Kürtlerin maruz bırakıldığı ekolojik yıkımlar farklı yaklaşımlarla araştırma konusu yapılıyor. Öne çıkan yaklaşımlar, devletin güvenlikçi politikaları ve süregiden çatışma koşullarıyla biçimlenmiş bir ekolojik kuramsal çerçeve, sömürgecilik kuramı ve sömürge karşıtı direniş perspektifi, Murray Bookchin'in toplumsal ekoloji düşüncesi ve onunla etkileşim içinde Abdullah Öcalan'ın ekoloji paradigmasıdır (örnekler: Akın, 2022a; Arslan, 2014; Çetin 2015; Hunt, 2021a; Jongerden, 2010; Yeniay, 2017). Bu gibi araştırmalar zaten yapılmışken, tekrara dayalı sonuçlar üretmekten kaçınan yaklaşımların, yöntemlerin ya da konunun farklılaşan alanlarına odaklanmanın gerekli olabileceği düşüncesindeyim.

Bu yazının amacı, başka bir pencere açmak ve Kürt ekoloji mücadelesine odaklanarak, bu mücadeleyi ekolojik adalet yaklaşımının sunduğu çerçeve içinde tartışmak. Aktörleri, yürüttükleri Kürt ekoloji mücadelesini, “ekolojik adalet mücadelesi” terimiyle nitelendirmiyorlar. Bu durum, mücadeleyi o yaklaşımla araştırma nesnesi olarak ele alan bilimsel bir incelemenin engeli değil.

Bu yazıda, Kürt ekoloji mücadelesinin özellikleri ve talepleriyle ekolojik adalet yaklaşımının öğelerinin uyumlu olduğu tezini ileri süreceğim. Ekolojik adalet yaklaşımının başlıca öğeleri, bölüşüm, katılım ve tanınma adaletsizliğidir. Bu çerçeve, ekolojik yıkım ve toplumsal eşitsizlik sorunları karşısında, haklar bakımından eşit yurttaş olarak tanınma, karar alma süreçlerine katılım ve sosyo-ekolojik bakımdan yeniden bölüşüm adaleti taleplerini birleştirir. Üç öge, karşılıklı etkileşim içindedir.

Ekolojik adalet yaklaşımından hareketle şu sorular sorulabilir. Ekolojik varlıkların, yer altı yer üstü kaynakların kullanımından kim çıkar sağlıyor, bu süreçte yaratılan ekolojik zararlar kimin sırtına yükleniyor? Ekolojik yararların ve zararların toplumsal bölüşümü politikalarını, kararlarını, uygulamalarını kim oluşturuyor, kim karar alma ve politika oluşturma sürecinin dışında tutuluyor? Dışarıda tutma, demokratik katılımı olanaksız kılması yanında eşit özneler olarak tanınmama olgusunun kanıtı değil mi? Bu sorular yardımıyla Kürt ekoloji mücadelesinde ekolojik bölüşüm, katılım ve tanınma adaletsizliklerinin nasıl ele alındığını araştıracağım. Üç düzeyli adaletsizlik karşısında Kürt ekoloji mücadelesinin taleplerinin, eylemlerinin, programının ekolojik adalet arayışına denk düşüp düşmediğini tartışacağım.

Ekolojik Adalet Mücadelesi ve Çerçevesi

Çevresel/ekolojik adalet hareketinin ilk örnekleri, ABD’de ortaya çıktı (Her ne kadar bu hareket, İngilizce alanyazında genellikle “çevresel” adalet (environmental justice) kavramıyla anılsa da Türkiye ekoloji mücadelelerinde çevre sözcüğüne küçümseyici anlam yükleyen bir eğilimin varlığını dikkate alarak, yazının konusunu o eğilimden korumak için çevresel sözcüğü yerine ekolojik sözcüğünü yeğliyorum). Kanser ve pek çok sağlık sorununa yol açan zehirli atıkların, Kuzey Carolina eyaletinde Warren County’nin Afton kasabasında yoksul siyahların yaşadıkları mahallelerin bitişiğine gömüleceği anlaşıncaya yerel direniş oluştu. Kırsal ilişkilerin sürdüğü kasabada halk içme suyunu su kuyularından sağlıyordu ve zehirli atıkların toprağı, yeraltı sularını, doğal yaşamı ve halkı zehirleyeceği kesindi. 1982 yılında başlayan mücadele, ülkenin başka yerlerinden sivil haklar örgütlerinin, onların tanınmış siyah liderlerinin ve çeşitli çevreci kuruluşların da desteğini alarak genişledi. Süren gösterilerde iki hafta içinde 414 eylemci tutuklandı. Ülkede zehirli atıklara karşı yapılan çeşitli protestolarda ilk kez tutuklama işlemi, siyah göstericilere karşı kullanılmış oldu. Mücadele, 6000’den çok kamyonun kasabaya girmesine ve taşıdığı zehirli atıkları boşaltmasına engel olamadı. Ama ülke çapında gelişecek bir hareketin fitilini ateşledi (Bullard, 1990: 29-31).

Bu olaydan sonra ülke yüzeyinde zehirli atıklar, yoğun kirletici faaliyetler ve etkilenen yoksul siyah nüfus arasında yadsınamaz bağı gösteren araştırmalar, yayınlar yapıldı. Bu çalışmalarda, Amerikan toplumunda benzer kirlilik sorunlarına, beyazlara görece çok belirgin ve yoğun biçimde siyahların, Latinlerin, Amerikan yerlilerinin ve Asyalı Amerikalıların maruz bırakıldıkları saptanır. Bu durum, “çevresel ırkçılık” olarak adlandırılmaktadır. Benzer biçimde, çevre ihlalleri nedeniyle verilen cezaların, zarardan etkilenenler beyazlarsa yüksek olduğu, anılan öteki yoksul nüfus kümeleri söz konusu olduğunda ise düşük tutularak geçirildiği görülür. Irk ayrımcılığına uğrayan yoksul topluluklar ilgiyi, çevre ve doğa korumacılığından ekolojik yarar ve zararların toplumsal bölüşüm adaletsizliği sorunlarına yöneltirler. Böylece, yaşam alanlarında tehdit oluşturan çevre sorunlarıyla ırksal toplulukların, işçi sınıfının, düşük gelir kümelerinin, ezilen kadınların bağına kuran ekolojik adalet mücadeleleri hızla çoğalır, kitleselleşir (Martinez-Alier, 2002: 170-73; Bullard, 1990: 32-36). Başlangıçta ekolojik bölüşüm sorunları ön planda görünse de mücadele yayılırken bölüşüm, katılım ve tanınma boyutlarının birlikte ele alınmasıyla, ekolojik adalet hareketi bu üç boyutu kapsayan bir içerikle gelişim gösterir.

ABD’de mücadele aktörleri 1991 yılında gerçekleştirdikleri bir zirvede “Ekolojik Adaletin İlkeleri”ni, bir anlamda felsefi özünü belirleyip ilan ettiler. O ilkeler’e göre ekolojik adalet, insanların doğadaki tüm varlıklarla olan ilişkilerinde adaletin sağlanması, kamu politikalarında her türden ayrımcılığın sona erdirilmesi, toprak, temiz hava, su ve besin hakkını tehdit eden kirletici, zehirli, nükleer atıklardan ve üretimden evrensel olarak korunma talebi, bütün halkların iktisadi, siyasal, kültürel ve çevresel bakımdan kendi kendini yönetme hakkı, her düzeyde politika yapımına ve uygulanmasına katılım hakkı, bütün işçilerin ve ev-içi emekçilerin sağlıklı bir çevrede çalışma hakkı, çevresel zarar nedeniyle tazminat ve onarım hakkı, kaynaklara adil erişimin sağlanması, çok-uluslu şirketlerin etkinliklerine karşı durulması, toprakların, halkların, kültürlerin ve başka türlerin askeri istilasına, baskı altına alınmasına ve sömürülmesine karşı durulması gibi haklar ve talepler bütünüdür (Principles of Environmental Justice, 1991).

İzleyen yıllarda pek çok ülkede her ırktan ve ulustan ekolojik adalet ve iklim adaleti mücadeleleri gelişti ve çeşitlendi. Mücadeleler ve bunları inceleyen akademik çalışmalar, zehirli atık tesisleri, kirliliğe yol açan sanayi etkinlikleri, doğal kaynak sömürüsü, nükleer, kömür, hidroelektrik vb. enerji tesisleri, nükleer silah testleri, iklim krizinin çeşitli boyutları, çevre sağlığı, işçi sağlığı ve iş güvenliği, yerli kabile, topluluk ve halkların hakları, yerli kültürlerin bütünlüğü, topluluklara yönelik baskılar, sömürgecilik, işçi, göçmen, kadın, engelli, etnik, azınlık toplulukları hedef alan ekolojik tehditler, parklar, yeşil alanlar, tarım zehirleri, asbest, dönüştürüm (recycling), yabancı yaşamın örselenmesi, besin sistemleri sorunları, ayrımcılık yaratan kamu politikaları gibi konuları kuşatır (örnekler için: Coolsaet, 2021; Atapattu, Gonzales ve Seck, 2021; Holifield, Chakraborty ve Walker, 2018; Holifield, Porter ve Walker, 2010; Taylor, 2000). Eylemciler, protesto, gösteri, sivil itaatsizlik eylemleri yanında mahkemelerde dava açarak sokak ve yargı mücadelesi taktiklerini birlikte kullanırlar. Bu hareketler, eylem biçimleri benzetmekle birlikte tekil ekolojik sorun odaklı yerel ekoloji mücadelesinden (Çoban, 2018) siyasal olarak daha kapsamlı bir yaklaşıma sahipler. İlkeler'in de gösterdiği gibi, ekolojik eşitsizlikleri sömürü ve ayrımcılık içeren iktisadi, siyasal, sınıfsal, kültürel yapı ve ilişkilerle bir arada ele alan geniş bir kavrayışa dayanıyorlar.

Ekolojik adalet yaklaşımının çerçevesi de mücadelelerin çeşitliliğini ve geniş kapsamlı kavrayışını yansıtır. Ekolojik adaletsizlik, sömürülen, ezilen, ayrımcılığa uğrayan sınıf ve toplum kesimlerinin egemen sınıf ve kesimlere görece, ekolojik yararları çok az erişmelerine karşın yoğun biçimde ekolojik yıkıma maruz bırakılmaları (bölüşüm adaletsizliği) ve çevrenin korunmasına ilişkin hakların, politikaların, kurumsal düzeneklerin sağlayabileceği güvencelerden yararlanmalarının da engellenmesi (katılım ve tanınma adaletsizliği) durumudur. Ekolojik adaletsizliğe karşı mücadeleler, adaleti yalnızca tekil bireyler için değil, ayrıca belirli bir grup, topluluk, ulusal, uluslararası bakımlardan da araştırır, temsil ve talep ederler. O nedenle ekolojik adalet yaklaşımı, bireyle sınırlı değildir, kolektif göndermesi de olan bir kavramdır. Ekolojik adalet, toplumsal, ekolojik eşitsizlik, belirli toplum kesimlerine yönelik ayrımcılık sorunları arasında köprü kuran, bireyleri ve toplulukları içeren, yeniden bölüşüm, demokratik katılım, kültürel tanınma talepleriyle biçimlenen, geniş, çoğul ve kapsayıcı bir yaklaşım çerçevesidir (Schlosberg, 2007: 4-5).

Öncü araştırmalardan birini yapan Stella Čapek ekolojik adalet çerçevesinin, ekolojik mağduriyetin özgül karakterini yansıtan belirgin kimi taleplerine ayrıca dikkati çeker. Bu talepler: (1) durum hakkında doğru bilgiye erişim, (2) ekolojik zarar iddiaları bakımından hızlı, saygın ve tarafsız bir inceleme yapılması, (3) ekolojik zarara uğratılmış topluluğun geleceğini biçimlendiren kararlara demokratik katılım, (4) zarara neden olan tarafların zarar görenlere tazminat ödemesi, (5) bir talepten çok bir beklenti olarak, benzer ekolojik yıkımlara uğratılan topluluklarla dayanışma içinde olunması, (6) çevresel ırkçılığı ortadan kaldırma çağrısıdır (Čapek, 1993: 8). Taleplerin bu biçimde sıralanması, mücadelenin ayırıcı özelliklerini kavramayı kolaylaştırabilir. Bilgiye erişim, tarafsız inceleme/yargılama ve kararlara halkın katılımı talepleri, katılım sürecinin öğeleridir. Tazminat, bölüşüm adaletsizliğinin onarılmasına yöneliktir. Kürt ekoloji mücadelesinde olduğu gibi, Türkiye'nin başka yerlerindeki ekoloji mücadelelerinden

dayanışma beklentisi ve ekolojik ırkçılığın, ayrımcılığın ortadan kaldırılması çağrısı, tanınma boyutuyla ilgilidir.

Aşağıda ekolojik bölüşüm, katılım ve tanınma adaletsizliklerinin içeriğini belirginleştirerek her biri bakımından Kürt ekoloji mücadelesinin eylemlerini ve taleplerini inceleyeceğim. Ekoloji mücadelesi Kürt siyasal hareketinden kopuk değildir. Ekoloji, radikal demokrasi ve kadın özgürlüğü ile birlikte hareketin üç unsurundan biridir. Yine de, bu yazının konusu doğrudan ekoloji mücadelesi olduğu için Kürt siyasal hareketinin ekoloji kavrayışı, Abdullah Öcalan'ın düşünce sisteminde ekolojinin yeri, Bookchin'in toplumsal ekoloji yaklaşımıyla etkileşimi, Rojava ekoloji pratikleri gibi başlıklara girmeyeceğim.

Bu çalışma Kürtlerin yaşadığı coğrafyada, barajların, hidroelektrik santrallerin, termik santrallerin, kalekolların, güvenlik kulelerinin, çatışmaların, madencilik, orman yangınlarının su, toprak ve iklimde yarattığı ekolojik yıkımları, Van Gölü'nde, Hevsel Bahçeleri'nde oluşan ekolojik örselenmelerin çeşitli boyutlarını, bu gibi ekolojik yıkımların nedenlerini tartışmayı amaçlamıyor. Her ne kadar bu gibi ekolojik yıkım örneklerine karşı çeşitli tepkiler oluşmuşsa da tepkilerin çoğu, süreklilik, örgütlü bir amaç, kolektif eylemlilik, bölgesel ve ulusal ölçeklerde mobilizasyon oluşturma gibi unsurları bulunan ekolojik mücadelelere dönüşmemiştir. Önemli izler bırakanlar arasında, Munzur Vadisi'nde öngörülen barajlara ve hidroelektrik santrallere (HES'lere) karşı Dersim'deki geniş mücadeleyi, Hasankeyf'i sular altında bırakan Ilusu barajına karşı kararlı mücadeleyi ve Şırnak'ta orman kesimine karşı etkili mücadeleyi belirtmek gerekir. Bu üç ekoloji mücadelesi üzerine odaklanacağım; yeri geldikçe yazının tezini destekleyen örnekleri, sınamaları ve ekoloji aktivistlerinin görüşlerini bu mücadelelerden vereceğim.

Ercan Ayboğa, Diyarbakır'da 2011 yılında toplanan "Ekoloji Forumu"na kadar ekolojiye olan ilginin genellikle belediyelerin park, yeşil alan, çöp toplama gibi çevreyle ilgili görevleriyle sınırlı kaldığını belirtir. Demokratik Toplum Kongresi'nin 2007 yılında oluşturulmasından sonra kadın, gençlik, ekonomi, sağlık vb. konularda mahalle ve yerel ölçeklerde meclisler kurulur. Meclislerde ekoloji konusu ise yine belediyecilikle birlikte ele alınır. İlk kez Ekoloji Forumu'nda çok çeşitli ekolojik sorunlar ve mücadele olanakları ayrıntılı biçimde tartışılır. 2012 yılında, yerel ekoloji gruplarının tartışma, açıklama ve mücadele ağı olarak Mezopotamya Ekoloji Hareketi kurulur. Ama 2011-2012 yıllarında Demokratik Toplum Kongresi'ne yönelik soruşturmalarda dokuz bin kişinin tutuklandığı yoğun baskı ortamında ekoloji mücadelesi de olumsuz etkilenir. 2013 yılında çatışmasızlık sürecinin başlamasıyla birlikte siyasal ortamın yumuşaması, ekoloji mücadelesinin serpilmesini kolaylaştırır. Nitekim Mezopotamya Ekoloji Hareketi, 2015 yılında Bölge'de yerel ekolojik gereksinimleri ve sorunları ele alacak il ölçeğinde meclislerin örgütlenmesiyle yeniden yapılır. Meclisler, il ölçeğinde eşgüdümlemeyi sağlayacak komiteleri seçerken, o komitelerin belirlediği delegeler de Mezopotamya Ekoloji Hareketi Meclisi'ni oluştururlar. Diyarbakır, Van, Dersim'de hidroelektrik santral projelerine, Diyarbakır'da suyla çatlatma yoluyla kaya gazı elde etme projesine, Silopi/Şırnak'ta kömür santraline, Maraş'ta çimento fabrikasına karşı geniş katılımlı protestolar düzenlenir (Ayboğa, 2021: 81-87). Aşağıda ele alacağım Şırnak'taki orman kıyımına karşı üç yıldır süren mücadelede Mezopotamya Ekoloji Hareketi de etkindir.

Kürt ekoloji mücadelesinin talepleri parlamentoya, ağırlıklı olarak Halkların Demokratik Partisi, HDP milletvekilleri tarafından taşınmaktadır. HDP de Halkların Demokratik Kongresi, HDK'nin bünyesinde yer alır. Bu iç içe geçen yapılar göz önünde tutulduğunda Kürt ekoloji mücadelesini kavramak için HDP/HDK'nin ekoloji çalışmalarından da yararlanacağım.

Ekolojik Bölüşüm Adaletsizliği

Ekolojik bölüşüm adaletsizliği, doğadan elde edilen yararlarla işçi sınıfı, ezilen halk ve doğa üzerinde bırakılan yıkıcı yüklerin toplum içinde olsun, ülkeler arasında olsun eşitsiz, orantısız dağıtımını anlatır. Doğadan elde edilen hammadde, madenler, mineraller, enerji kaynakları, metalar, biyolojik varlıklar, toprak, su ve orman varlıkları, temiz hava, küresel olarak atmosferin kullanımı gibi yararlarla, kimi durumlarda ırk, ulus, etnik ayrımcılığı da kullanan sermaye sınıfları ve emperyalist, sömürgeci devletler sahip olur. İnsana ve insan olmayan doğaya verilen her türlü zararlar, zehirler, su, hava, toprak kirliliği, iklim değişikliği, ormansızlaşma, iktisadi ve toplumsal kayıplarla birlikte oluşan ekolojik yıkım ise sömürülen işçi, emekçi sınıfa, köylülere, ırk, etnik, yerlilik, toplumsal cinsiyet kimlikleri bakımlarından ezilen toplum kesimlerine yüklenir. Yararlardan yoksun bırakılanların ekolojik yıkıma katlanmak zorunda bırakılmaları, ekolojik bölüşüm adaletsizliğinin iki katmanlı olması demektir.

Türkiye’de sınıfsal (işçi, emekçi, ev-içi kadın emekçi), ulusal/etnik (Kürt, Çerkez, Ermeni, Laz, Roman, göçmen), dinsel inanç (Alevi, Hristiyan, Ezidi), toplumsal cinsiyet (kadın, LGBTİ+), yaş, engellilik bakımlarından çeşitli toplum kesimlerinin ekolojik zararlara uğrama eşitsizliğini görgül olarak ortaya koyan alan araştırmaları pek yapılmaz. İllerin hava kirliliği ölçüm istatistiklerinden, karbondioksit salım istatistiklerinden, hane halkı istatistiklerinden, İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Meclisi verilerinden, işçi ailelerinde bebek sağlığı araştırmalarından (örn., Yavuz, 2011), illere göre sağlık istatistiklerinden (Pala, 2021) genel çıkarımlar yapılabilir. Böyle olunca, ekolojik adaletsizlik konusunu toplum kesimlerini (burjuva-işçi, Türk-Kürt, Sünni-Alevi, erkek-kadın vb.) birbiriyle karşılaştırmalı verilerle tartışma olanakları sınırlıdır. Türkiye’de üst üste binen, kesişimsel ekolojik eşitsizlik örüntülerini (örneğin Kürt, Alevi, kadın işçi olarak çok katmanlı ekolojik zararlara maruz bırakılmayı) karşılaştırmalı olarak inceleyen alan araştırmalarına da rastlamak zor. Ekolojik mücadeleler genellikle köylü ağırlıklı olduğu için incelenen köy halkının ekolojik sorunlardan etkilenme biçimlerini gösteren bir araştırma yazını egemendir.

İşçi, köylü, yoksul Kürtlerin maruz bırakıldığı iki katmanlı bölüşüm adaletsizliğini gösteren önemli bir olgu, ekolojik yarar ve yüklerin eşitsiz dağıtımıdır. Elde edilen, üretilen ekolojik-iktisadi yararlarla sermaye ve devlet tarafından el konulur ve Bölge dışına transfer edilirken buna karşılık, o yararlar üretilirken yaratılan ekolojik yıkıma ise halk katlanmak zorunda bırakılır.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı’nın (2022: 33-36) *İlçelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması*, bölgeler arası toplumsal eşitsizliği açık biçimde ortaya koyuyor. Araştırmada nüfus, istihdam, sosyal güvenlik, eğitim, sağlık, finans, rekabetçilik, yenilikçilik ve yaşam kalitesi konularında elli altı değişken kullanılarak hesaplanan, en gelişmiş birinci kademedan en az gelişmiş altıncı kademeye kadar altı küme oluşturulmuştur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’ndeki ilçelerin büyük çoğunluğu en az gelişmiş altıncı kademede ve bir bölümü de

beşinci kademede yer alır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde Erzurum-Yakutiye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Gaziantep-Şehitkamil ilçeleri dışında, bu iki bölgede birinci gelişmişlik kademesinde yer alan başkaca ilçe yoktur. Buna karşılık, Marmara ve Ege Bölgeleri en gelişmiş birinci kademe ilçeleriyle öne çıkarken, bu iki bölgenin hiçbir ilçesi en az gelişmiş altıncı kademeye girmemiştir.

Oysa Bölge'deki madencilik, tarım, hayvancılık, ormancılık, kömürlü santrallerle ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) bünyesindeki HES'lerle elektrik üretimi ve benzeri pek çok iktisadi etkinlikler söz konusudur. Örneğin, GAP kapsamında işletmeye açılan 14 HES'ten 2019 yılı sonuna kadar toplam 473,3 milyar kilovat-saat elektrik enerjisi üretilmiştir. Bu enerjinin, 1 kWh'i ABD parasıyla 6 cent'ten hesapladığında parasal karşılığı 28,4 milyar dolardır. Türkiye genelinde 2019 yılında üretilen hidrolik enerji içinde yalnızca GAP'ın payı 22,8 milyar kilovat-saat ile yüzde 25,6'dır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2023).

Verilerin gösterdiği üzere, enerji üretimiyle elde edilen değer sermaye sahiplerine ve Kürt illeri dışına transfer edilirken GAP'ın sonucu olarak yoksul halkın omuzlarına yıkılan sorunlar ise toprak aşınması, tuzlanma, aşırı sulamayla ürün kayıpları, su baskınları, ormansızlaşma, tarım topraklarının sular altında kalması, koçerlerin hayvancılık geçimine zarar verilmesi, zorunlu göç, yerinden edilme, mülksüzleştirme, değişen arazi mülkiyet yapıları gibi ekolojik ve toplumsal yıkıcı etkilerdir. GAP'ın sulama sisteminden yarar sağlayanlar da topraksız ya da geçimlik üretim yapan küçük köylü değil büyük toprak sahipleridir (Bilgen, 2017; Özdemir, 2020).

GAP bünyesinde yer alan Ilusu barajının yıllık elektrik üretimi, 4 milyar 120 milyon kWh'dir (Batman Valiliği, 2023). Buna karşılık, Ilusu barajı nedeniyle, en az 78 bin kişinin yerinden edildiği kestirilmektedir. Yerinden edilenler, küçük toprak sahibi ya da topraksız yoksul köylüler ve göçerlerdir. Çoğunluğu Kürt, bir bölümü Arap ve Ezididir. Topraksız köylülere yerinden edildikleri halde herhangi bir tazminat ödenmemiştir (Uncu, 2022: 92-93, Tablo 2). Ilusu barajı, insanları yerinden ederken on iki bin yıllık kültür varlığı olan Hasankeyf'i de 2020 yılında sular altında bırakır. Ilusu barajına karşı ekoloji mücadelesi "Hasankeyf'i Yaşatma Girişimi" adıyla 2006 yılında kurulmuştu. Yıllarca süren baraj karşıtı mücadele, "toplumun ezici çoğunluğuna bir yarar sağlamayacağı" ama "bölgeye yıkım ve kayıplar getireceği" gerekçesine dayandırılmıştır (Hasankeyf'i Yaşatma Girişimi, 2023).

Benzer bir ekolojik bölüşüm adaletsizliği vurgusu, Dersim'de gelişen ekoloji mücadelesinde de izlenir. DSİ Genel Müdürlüğü'nün rakamlarına göre, "Tunceli-Munzur Projesi 6 adet baraj ve 11 adet HES'ten oluşmaktadır. Bu projeler tamamlandığında 478 MW kurulu güçle yılda 1575 GWh enerji üretilerek ülke ekonomisine 100 milyon ABD doları katkı sağlanacaktır" (Evin, 2010). Munzur'da planlanan bu barajlara ve HES'lere karşı pek çok yürüyüş ve gösterilerle, çeşitli davalar açarak karşı çıkılır. Bu gösterilerden birine, 2009 yılında yapılan sekiz kilometrelik yürüyüşe 20 bin kişi katılır (Demir ve Sevgi, 2009). Mücadele yer alanlarla yapılan görüşmelerde Munzur'daki söz konusu projelerin Dersim halkına hiçbir yararının dokunmayacağı, tersine Dersim'in ehlileştirilmesinin amaçlandığı, orada yaşayan Kürtler için zorla göç, yurtsuzlaştırma, geçim araçlarını yitirme, yoksulluk sonucunu doğuracağı dile getirilir (Orhan, 2013: 262-68).

Şırnak'ın Cudi, Gabar, Besta bölgelerinde yoğun ağaç kesimine karşı üç yıldır ekoloji mücadelesi veriliyor. İlk eylemler Eylül 2020'de HDP Şırnak İl Örgütü öncülüğünde yapılan oturma eylemiyle başlar. Mücadeleyi genişletmek için aralarında CHP, DEVA ve Gelecek partilerinin de yer aldığı Şırnak Ekoloji Platformu kurulur (Altay ve Kanbal, 2022). Orman kıyımına karşı mücadelede çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarına dilekçe, şikayet, itiraz, çevreci STK'lere ve ekoloji örgütlerine eleştirel çağrı, siyasal parti, kadın, ekoloji, sendika, meslek örgütlenmelerinin de desteklediği basın açıklaması, protesto ve yürüyüşler gibi eylemler yapılmıştır.

Ağaç kesimi, Türkiye genelinde yirmi yıl öncesine göre yaklaşık üç kat artmış durumda. Orman içindeki canlı dikili ağaçlar da odun üretimi için bir süredir ihalelerle şirketlere satılıyor (Kömürlü vd., 2022: 56-70). Bu veri, devlet, "Kürdistan'ın tüm ormanlarını kesiyor, Türkiye'de ise ormanları koruyor" (Karayılan, 2022) görüşünü desteklemiyor. Kesilen ağaçların odun, kereste, mobilya hammadde olarak kârlı işletmelerin konusu olması yanında, şirketlerin orman arazisi içinde ya da kesimden sonra kelleşen arazide madencilik ve sanayi etkinlikleri yapmalarına izin verilerek de orman ekosistemleri yıkıma uğrattılıyorlar. Sermaye sınıfları odun üretimi, madencilik, turizm, inşaat, metalaştırma, ticarileştirme etkinlikleri için orman arazilerine, ağaçlara, orman ekosistemindeki çeşitli canlı türlere saldırırlar.

Nitekim, Şırnak'ta kesilen ağaçların uzun kuyruklar oluşturan tırlarla odun olarak çeşitli illere taşınarak biyokütle enerji santrallerine, çimento fabrikalarına, mobilya tesislerine ve esnafa satıldığı belirtilmektedir (Şırnak Barosu Başkanlığı..., 2022; "Cudi'de Ağaç...", 2022; "Dersim'de Cudi Yürüyüşü'ne...", 2022; "Mezopotamya Ekoloji...", 2022; Balı, 2022; Durgut, 2022). Şırnak'ta günde 1000-1200 ton kesilmiş ağacın satıldığı bir kazanç kapısı açılmıştır. İki yılda 500 bin ton kesim yapıldığı tahmin ediliyor. Bunun yanında, ormansızlaştırmanın kolayca madencilik yapılması amacına hizmet ettiğine de işaret edilmektedir. Arazi, orman yangınları ve ağaç kesimleri sonrasında madencilğe açıldığında Kürt halkı için yaşam alanı olmaktan kesin olarak çıkar, çünkü şirket araziye el koymuştur ve madencilik etkinliği geri döndürülemez ekolojik yıkıma yol açar (Dilsiz ve Özdemir, 2022). Ekoloji Derneği üyesi Zeki Kanay da Bölge'deki savaştan rantçıların, işgalcilerin, kapitalistlerin kazançlı çıktığına dikkati çeker ve ağaç kesimiyle madencilerin de önünün açıldığını vurgular (Akdağ ve Altıntaş, 2023). Gerçekten de Şırnak'ın ilçelerinde 22 ayrı yerde şirketlere maden izinleri verilmiştir ("Cûdî ve Akbelen...", 2023). Türkiye'de sermaye birikimi amacıyla yapılan orman kıyımından Şırnak da ağır biçimde etkilenmiştir. Ağaç kesimi o denli yoğundur ki, yalnızca yedi ay içinde Şırnak ormanlarının yüzde 8'i yok edilmiştir ("Şırnak Barosu...", 2022). Şırnak'ın ormansızlaştırılmasında "güvenlikçi politika" da etkilidir (Ekoloji Örgütleri Cudi Raporu, 2023). Dahası, Türkiye'nin başka yerlerinden farklı olarak, aşağıda göreceğimiz gibi, Şırnak'taki orman kıyımıyla Kürtlere yönelik tanınma adaletsizliği arasında da bağ kurulmaktadır.

Şırnak'ta geniş orman alanlarının yok olması yerel iklim değişikliği, kuraklık, su varlıklarının azalması gibi sosyo-ekolojik sorunları, bu sorunlar da zaten zor koşullarda sürdürülen geçimlik meyve bahçelerinin, dere balıkçılığının, tarım ve hayvancılık etkinliklerinin olanaksız hale gelmesini beraberinde getirir. Örneğin, Şırnak'taki Cudi Dağı ve çevresi tarım ve hayvancılığa oldukça uygun olduğu için geniş bir nüfusun yaşamını sürdürmesine olanak sağlar. Cudi çevresinde yaşayanlar ormandaki yaban meyvelerini toplar, kuruyan ağaçlardan kışlık odununu

yapar, ormana arı kovanlarını koyar, ormanın çeperlerinde hayvanlarını otlatır, meşe palamuduyla ve yazdan topladığı meşe dallarındaki yapraklarla kışın hayvanlarını besler, kurumuş dallarla da yemek pişirir. Yangınlar ve kesimlerle orman kıyımı, ormandan yararlanmayı yok etmesi yanında biyolojik çeşitliliği, flora ve faunayı, hayvancılığı, iklimi, yer altı sularını etkileyerek yoksul halkın geçim olanaklarını ortadan kaldırır, geçimini sağlayamaz, kendine yetemez hale getirir (Pehlivan, 2020). Gerçekten de ağaç kesimine karşı Şırnak'taki CHP, DEVA Partisi, Gelecek Partisi, HDP, dernek, sendika, meslek odaları temsilcilerinin katıldıkları ortak açıklamada, ormanın ve insanın yitimi arasındaki ilişki vurgulanır. Açıklamada, ağaç kesimlerinin aynı hızda devam etmesi durumunda kuraklık ve çoraklaşmanın kaçınılmaz olduğu, bitki çeşitliliğinin şimdiden azalmaya başladığı, hayvanların ve hayvancılığın zarar gördüğü, bölgede yaşayan insanların asgari düzeyde yaşamını sürdürme ortamının da kalmayacağı ifade edilir (Balı, 2022).

Şırnak Orman İşletme Müdürlüğü (2021) yaptığı açıklamada, personelin denetiminde yapılan ağaç kesimini, “rehabilitasyon, tıraşlama, seyreltme, gençleştirme çalışmaları” ve “güvenliğin sağlanmış olması” gerekçesiyle savunur. Kesimlerin askeriye'nin kararıyla, çoğunlukla korucuların gözetiminde yapıldığına ilişkin iddialar sıkça dile getirilmektedir (Balı, 2022). Devlet, güvenliği sağlama gerekçesine dayanan ormansızlaştırmayla Bölge'yi gözetim, halkı göç ve yoksulluk yönetimi araçlarıyla denetim altına alırken, ağaç kesiminde yer alan şirketlerle araçlar da yüksek ticari kazançlar elde ederken, buna karşılık orman ekosistemiyle birlikte halkın geçim araçları ve yaşama koşulları yok edildiğine göre, yoğun sınıfsal adaletsizlik apaçık ortadadır.

Mezopotamya'daki silahlı çatışmaların pek çok insani ve ekolojik sonuçları var: İnsan kayıpları, tarımsal ve hayvansal üretime, hayvan, bitki topluluklarına, ormanlara, habitata, biyolojik çeşitliliğe, öteki türlere, doğal ve tarihsel arkeolojik sit alanlarına verilen zararlar; orman yangınlarının, petrol kuyularına ve boru hatlarına yapılan sabotajla çıkan yangınların ve bombaların, geleneksel, kimyasal ve biyolojik silahların yarattığı hava kirliliği; bu kirliliği de içeren biçimde su varlıklarına karışan atıklar, atıklar, zehirler, patlamamış bombaların ve mayınların oluşturduğu toprak kirliliği; ormansızlaşmayla oluşan toprak aşınması, çatışmalarda kullanılan silahların, enerjinin, toplumsal kaynakların tüketilmesi ve yeniden üretilmesiyle oluşan ekolojik zararlar; yıkılan ve yapılan güvenlik altyapısının ekolojik yükleri; bu gibi ekolojik bozulmaların ivmelendirdiği yerel iklim değişikliği... Çatışmaların bu gibi sayısız ekolojik sonuçları düşünüldüğünde, Kürt ekoloji mücadelesi çatışma ve güvenlik sorunlarından ayrı düşünülemez (Hunt, 2021b: xxviii). O nedenle, Kürt ekoloji mücadelesinin hemen her protestosunda, basın açıklamasında, içinde yer alanların görüşlerinde, çatışmanın onarılmaz ekolojik ve toplumsal yıkımlara yol açtığı, adil ve onurlu bir barışın sağlanmasının ekolojik ve toplumsal bir gereklilik olduğu belirtilir.

Uzun yıllardır süren çatışmaların da etkisiyle, orman kesimi, orman yangınları, GAP ve barajlar konusunda, “güvenlik politikası” ve “güvenlikçi politika” terimlerine sıkça rastlanan bir değerlendirmenin olduğu söylenebilir. “Güvenlik barajları” devletin bir tanımlamasıdır. Devlet Su İşleri'nin 2007 tarihli bir raporunda “güvenlik barajı” terimi kullanılır. Bu tanımlamaya uygun, sınır güvenliği amacıyla yapılan on bir barajdan söz edilir (Akın, 2022a: 123; Jongerden, 2010: 192; Özdemir, 2020). Orman İşletmesi Müdürlüğü'nün yukarıda andığım resmi yazısında da

“güvenlik” gerekçesi kullanılır. Çeşitli araştırmalarda barajların, PKK’nin yürüttüğü ayaklanmaya karşı, sınır geçişinin zorlaştırılması için “sudan duvar oluşturulması,” askeri-siyasi amaçlar taşıyan “mekânsal müdahale” araçları olduğu (Jongerden, 2010: 186, 192), orman yangınlarıyla ve kesimlerle ormansızlaştırmanın da isyanı bastırmaya yönelik bilinçli bir askeri stratejinin (“alanı temizle ve tut” stratejisinin) parçası olduğu (von Etten vd., 2009: 77) ya da silahlı çatışma süreçlerinde devletin bir stratejisi olduğu (Dinç, 2021: 264-66) tezi savunulur. Kürdistan Topluluklar Birliği’nin (KCK) bir açıklamasında, barajların ve güneş enerji santrallerinin “gerillanın hareket kabiliyetini sınırlamak için” “gerilla güzergahlarında” “gerillanın üstlenme alanlarında” inşa edildiği ifade edilir (“KCK Ekoloji Komitesi...”, 2022).

Güvenlik ve savaş odaklı araştırma yaklaşımlarının, olguların bir kısmını açıklama değeri bulunmakla birlikte ekolojik bakımdan kimi önemli sorunları var. Birincisi, “devletin, ülkenin güvenliği” gerekçesi, ekolojik yıkımın “‘güvenlik meselesi’ olarak görülüp geçilmesine” dayanak oluşturur (Işıklı, 2020). Güvenlik, sözcüğün yarattığı ağırlıkla ekolojik tutumları bile bir bakıma kötürümleştirir, doğa yıkımının konuşulmaksızın kabullenilmesine kapı açar. Her şeyin üstünde, aşkın bir belirleyene dönüşen güvenlik gerekçesinin ekolojik açıdan sorgulanması bu bakımdan önemli. İkincisi, tarafların “güvenlik” ve “güzergah” parantezine aldığı ekolojik ve toplumsal sorunların, savaş stratejisi taktiklerinin türevi olarak sıradanlaşması, önemsizleşmesi sorunudur. Üçüncüsü, barajlarla ve ormansızlaştırmayla yaratılan ekolojik yıkımın Kürtleri göç ettirerek “köksüzleştirmeye,” “tarihsizleştirmeye,” kimliksizleştirmeye yönelik olduğu, o nedenle yalnızca savaş taktiğine indirgenemeyeceği tartışmasının (Arslan, 2014: 68) görmezden gelinmesidir. Dördüncüsü, güvenlik/savaş odaklı yaklaşımların, aslında açıklama gücünün yetmediği olguları gölgede bırakmasıdır. Örneğin GAP, barajlar ve sulama sistemi, HES’ler, ormansızlaştırma politikaları; akarsuların ve doğal kaynakların iktisadi sömürgeciliği (Öcalan, 2014: 14-15), sermaye birikimi, devletin ve sermayenin kaynak sömürüsü, enerji üretimi, tarımsal üretim, geri kalmış halkı “modernleştirme” (Bilgen, 2017), sermaye ve sivil toplum kuruluşları eliyle neoliberal birikim modelinin egemen kılınması (Özok, 2009: 69) gibi savaş stratejisinden başka iktisadi, siyasal, ideolojik amaçları da gözetir. Bunlarla ilişkili olarak beşincisi de az önce gördüğümüz bölüşüm adaletsizliğini içeren sınıfsal çelişkilerin, ayrıca katılım ve tanınma adaletsizliklerinin gözden kaçırılmasıdır.

Sınıf ve Kimlik Siyasetlerinin Etkileşimi

Sermaye-devlet bloğu doğadan elde edilen kullanım değerlerine el koyarken belirli toplum kesimlerini ekolojik yıkıma maruz bırakması, ekolojik bölüşüm adaletsizliğinin kapitalist toplumsal ilişkilere, yapılara ve kurumlara göre gerçekleştiğini gösterir. Bu yapı ve ilişkilerin bir bölümü, ekolojik yarar-yıkım olarak kimin ne elde edeceğine yönelik olarak, devlet aygıtı içindeki siyasal karar alma ve uygulamayı içeren katılım süreçleriyle ilgilidir. Sömürülen ve ezilen kesimlerin karar alma ve uygulama süreçlerine katılmalarının engellenmiş olması, ekolojik risklere maruz bırakılmalarının nedenlerinden biridir. İktisadi ve sınıfsal eşitsizlikler, sermaye sınıflarının siyasal katılım süreçlerine ve araçlarına da egemen olmasını sağladığı için işçi, köylü, yoksul kesimlerin ekolojik bölüşüm adaleti talepleri adaletsiz katılım sürecinde hiçbir karşılık bulmaz. Dahası, sömüren-sömürülen, ezen-ezilen, yöneten-yönetilen eşitsiz ilişkileri nedeniyle ekolojik adaletsizliğe maruz bırakılanlar, eşit ekolojik özneler olarak tanınmazlar, ikinci sınıf

yurttaşlar olarak görülürler. Böyle olunca ekolojik adalet talepleri de kolaylıkla duymazlıktan gelinir, ötekileştirilenler olarak ekolojik karar alma süreçlerine katılmalarının önünde siyasal, iktisadi, hukuki pek çok engel dikilir. Böylece yaratılan tanınma adaletsizliği ve demokratik katılım adaletsizliği, çözüm beklentisini engellediği için ekolojik bölüşüm adaletsizliğini daha da kötüleştirici etkiler yaratır.

Nancy Fraser, bölüşüm adaletiyle tanınma adaletini bir başka kavramlaştırmayla sınıf siyasetiyle kimlik siyasetini birbirinin karşısına koyan, ikisinden birinin tercih edilmesini öngören yaklaşımları yanlış bulur. Adaletin sağlanması için herhangi biri tek başına yeterli değildir, her ikisi de gereklidir (Fraser, 1996). Tanınma mücadelesi zenginliklerin ve gücün yeniden bölüştürülmesine yardım eder. Öte yandan, tanınma siyasetinde, sınıfsal eşitsizlikler dikkate alınmadığında, egemen düzende ezilen kimliğin tanınmaması, ya tümüyle kültürel zarardan ibaret olarak görülür. Ya da sınıfsal baskı, kök sorun kabul edilen kimliğin değersizleştirilmesinin üstyapısal etkisi sayılır. Bu, Marksizmin vulgar ekonomist yorumunun tersine çevrilmiş biçimi olarak, vulgar kültürelciliktir. Bu anlayışa göre, tanınma gerçekleştiğinde emek sömürüsü, yoksulluk, bölüşüm adaletsizliği ve benzeri sorunlar zaten çözülmüş olacak beklentisiyle hareket edilir. Böylece tanınma talebi, sınıfsal çelişkilerin ortadan kaldırılması ve yeniden bölüşümle ilgili taleplerin de yerine yerleşir. Kaldı ki kimlik siyaseti, belirli bir topluluğun bütününe özgü kolektif kimliğe odaklandığı için söz konusu bütünlüğü aşındıracak sınıf, toplumsal cinsiyet, mezhep gibi topluluk içi bölünmelere, insanların yaşamlarının karmaşıklığına, kimliklerinin çoğulluğuna aldırma eğilimindedir. O topluluk içindeki hakim kimlik söyleminin yararına olarak öteki bölünmeleri temsil eden mücadelelerin de önünü keser. Orada da ironik biçimde bölünmeleri tanımama, kimliği yanlış biçime büründürme gibi kimlik sorunları belirir. Bu nedenlerle, tanınma ve bölüşüm adaletini birbirinin karşısına koymak yanlıştır (Fraser, 2000: 109-112).

Tanımama ya da inkar (örneğin, “Kürt yoktur”) ve yanlış tanıma (örneğin, “Kürtler, Türk boyundandır”) bir topluluğun toplumsal yaşamda ikincil konuma yerleştirilmesi, ötekileştirilmesi, dışarda tutulması, görünmez kılınmasıdır. Bu ise aşağıda görülen insanların toplumsal yaşama eşit biçimde katılmasını engeller. Bunun aşılması için tanınma adaletine gerek var. Bununla birlikte, tanınma, yalnızca kimliğin tanınması olarak kalmamalı, tanınmayanların ikincil statüsünü sona erdirmek için her alanda tam bir katılımına olanak sağlayacak kurumsallaşmış ilişkilerle tamamlanmalıdır. Fraser buna, “statü eşitliği modeli” diyor. Adaletsizlik ikincil konuma itmeyle doğrudan ilgili olduğuna göre adalet, statü denkliliğine gerek duyar. İkincil statü kurumsal örüntülere yerleştiğinden, bunu yok edecek eşit yurttaşlık statüsü de kurumsal yapılar, ilişkiler, örüntüler içinde oluşturulur. Statü eşitliğinin amacı, toplumsal yaşama tam ve eksiksiz katılmanın önündeki kurumsal engellerin kaldırılmasıdır. Bu engellerden bir bölümü de adaletsiz bölüşüme, kaynaklara erişememeye bağlıdır. Emek-sermaye ilişkileri, özel mülkiyet rejimi, ekonomik yapılar, kimi toplum kesimlerini iktisadi olarak ikincil konuma koyar, böylece onların toplumsal yaşamda eksiksiz yer almasını engeller. Tanınma bu engelleri tümüyle ortadan kaldırmayacağı için sınıf siyaseti de gereklidir. Bu bakımdan tanınma ve adil bölüşüm birbirine indirgenemez. Ne de bu ikisi birbirinden bağımsızdır (Fraser, 2000: 113-18).

Ekolojik adaletsizliğin varlığı, bir ülkedeki toplumsal kurumların, yasa önünde aynı haklara sahip görünen belirli yurttaş kesimlerini ekolojik tahribattan koruma ve kararlara demokratik

katılımını sağlama konusunda başarısız olduğunu gösterir. Nitekim bunun kanıtı olarak beliren adalet arayışında, bölüşüm ve katılım bakımından denk, eşit durumda olma talebi dile getirilir. Bunlar, orantısız ekolojik yüke maruz bırakan bir faaliyetin sona erdirilmesi, ekolojik karar alma sürecine eşit katılım hakkının gerçekleşmesi gibi talepler (Whyte, 2018: 117).

Yinelemek pahasına, bir toplumsal kesim ya da topluluk; ırk, ulus, etnik, kabile, göçer, yerli halk kimliği, dini, dili, sınıfı (işçi, emekçi, köylü oluşu), toplumsal cinsiyeti, sakatlığı, yaşı gerekçeleriyle ekolojik adaletsizliğe uğratılmaktadır. Böyle bir özellik, bir kişinin ya da topluluğun başkalarından daha çok ekolojik zarara uğratılıp uğratılmamasını belirleyen bir nitelik olmamalıdır. Bu nedenle, tanınma adaletinin bir talebi olarak, toplumsal farklılığın ekolojik adaletsizliğe gerekçe yapıldığının resmen kabul edilmesi istenir (Whyte, 2018: 115-17). Adaletsizlik yapıldığını kabul etmek, o farklılık yüzünden o toplumsal kesime ekolojik risklerin yüklenmesinin engelleneceğini resmi olarak ilan etmektir.

Tanınma adaletinin başka bir önemli boyutu da insanların farklılaşan ekolojik kimliklerinin bulunduğunu kabul etmektir. Ekolojik adalet, bir yandan ekolojik ayrımcılığın sona erdirildiği bir toplumsal denkliliği vurgularken bir yandan da o denkliliğin, farklılıkların tanınmasıyla sağlanacağını öngörür. Tersine, tek tipleştirir. Farklılık, andığım sınıf ve kimlik gibi toplumsal niteliklere bağlı olarak toprak, su, ormanla kurulan sosyo-ekolojik ilişkiler temelinde de olabilir. İnsanlar arasındaki sınıfsal, kültürel ve siyasal farklılıklar, genellikle belirli bir ekosisteme dayanırlar, belirli bir ekosistemle girilen ilişkilerle biçimlenirler. Bu bakımdan, toplumsal farklılığın sürdürülmesi, o ekosistem içinde gerçekleşen süreçlerin korunmasına doğrudan bağlıdır. Amerikan yerli bir topluluğun kutsal saydığı Kartal Kaya, şirket tarafından herhangi bir kaya sayılarak madencilikle yıkıma uğratıldığında, tanınmayan toplumsal farklılık ekolojik adaletsizliği derinleştirir (Whyte, 2018: 118-22).

Gerçekten de tanınma adaleti, bir topluluğun kimliğinin çevresel bağlamının önemini vurgular. Çevresel kimlik, belirli bir topluluğun fiziksel çevresiyle doğrudan bağlantılı olan kişisel algıların, yaşam biçimlerinin ve kültürel kimliklerin birleşimiyle oluşur. Balıkçı bir topluluğun çevresel kimliği, denizden ve balıkçı yaşam biçiminden ayrı düşünülemez. Çevresel kimlik, tarihsel olarak oluşturulmuş çevreyle doğrudan ilgilidir. Geçmişten gelen anlam örüntüleri ve semboller, topluluğun çevre mücadelesiyle korumak istediği değerleri, pratikleri, yerleri, mekanları çerçevelediği içindir ki tarihsel olarak oluşturulmuş çevremiz, çevresel kimliğimizdir. Çevresel risklerin adaletsiz bölüşümü, sömürülen ve ezilen çevresel kimliklere yönelik ayrımcılığı yansıtır. Bir başka anlatımla, ekolojik bölüşüm adaletsizliği, toplulukların çevresel kimliklerine saygı gösterilmemesiyle, tanınma adaletsizliğiyle yakından ilişkilidir (Figueroa, 2006: 371-2).

Demek ki, adaletsizliğe ve adalet talebine konu olan çevrenin “neresi” olduğu, kimlik tartışmasının ögesidir (Agyeman, Schlosberg, Craven, Matthews, 2016: 332-34). Kişilerin, topluluğun, halkın mahalle, köy, kent, ülkeyle kurduğu kimlik bağı nedeniyle adalet talebine konu olan yer olarak çevreye, parka, dereye, meraya, ormana zarar verilmesi yaşam biçiminin, kültürün, belirli bir köylülük, kentlilik, ulus kimliğinin aşınması ve zarar görmesi olarak kavranacaktır.

Ekolojik yıkımla örselenen çevresel kimliğin, onarılması güçtür. Bölüşüm ve katılım adaleti, topluluğun ekolojik adalet beklentisini onarmaya yetmez, tanınma adaletinin de devreye sokulması gerekli. Topluluğun, ekolojik yıkıma bağlı olarak geçim araçları yok edilmiş, yaşam biçimi parçalanmış, sağlığı bozulmuş, bir bölümü yaşamını kaybetmiş, ekolojik kimliği örselenmiş, özsaygısı aşındırılmıştır. Tanınma adaleti, bu bakımlardan onarıcı adaleti içeren bir boyuta sahip. Tanıma, topluluğun haksızlığa uğratıldığını, çevreyle farklı biçimlerde etkileşimini, ekolojik kimliğini tanımadır. Tanımayla başlayan onarma sürecinin sonraki adımları, sosyo-ekolojik yıkımın sorumluluğunu kabul eden biçimde resmi özür dilenmesi, benzer ekolojik yıkımların yapılmasını önleyen kurumsal değişikliklerin gerçekleştirilmesi, tanınma, katılım ve bölüşüm adaletini yerleştirmeyi, geliştirmeyi öngören düzenlemelerin yapılmasıdır (Figueroa, 2006: 373).

Kürt ekoloji hareketinde, Figueroa'nın adlandırmasıyla çevresel kimliğin örselenmesini öne çıkaran belirgin örnek, Dersim ekoloji mücadelesidir. Dersim'deki Kürt Aleviliğinin Hakikat Yolu inancının doğa kavrayışında, ağaç, orman, dağ, kaya, mağara, ırmak, göl, göze, toprak, çeşitli yabani hayvanlar, güneş, ay gibi canlı, cansız varlıklar kutsal sayılır. Bütün canlılarda, insana ya da hayvana ait olan ruhun yansıdığına inanılır. Dağ keçisi, yılan, kartal ve balık gibi hayvanlar ölmüş insanların yaşayan ruhu kabul edilir. Kutsal sayılan canlı, cansız doğa varlıkları ve yerler, korunması gereken emanetlerdir, gerek doğa olarak onlara yüklenen kutsallık bakımından gerek topluluğun kültürel ve dinsel yaşamının, toplumsal belleğinin, gerçek ve mitleştirilmiş atalarının, birkaç kitlesel Kürt kıyımı görmüş tarihsel geçmişinin parçası olması bakımından koruma güçlü gerekçelere dayanır (Gültekin, 2021). İçinde yer alan varlıkların birbirleriyle ilişkisinin olduğu bu doğa kavrayışında her şeyin ve herkesin hak sahibi olduğu kabul edilir (Deniz, 2021: 249). Dersim halkının toplumsal varlığının korunmasıyla doğanın korunması bir ve aynı şeydir. Bu nedenlerle, Munzur Vadisi'nde baraj, hidroelektrik santrali, sanayi tesisi, madencilik ve benzeri projelerin oluşturacağı ekolojik yıkım, doğanın ve onunla birlikte Kürt Alevi insanın çevresel kimliğinin, aşiretin, kültürün, dinsel inancın, ataların ruhunun, belleğin, geleneğin, tarihin yıkımı olarak kabul edilir. Planlanan, uygulamaya konulan projeler, Hakikat Yolu inancıyla sarmalanmış çevresel kimliğin, bu farklılığın inkar edilmesidir. Doğayla kültürel olarak kurulan ilişki sürecinde oluşan sosyo-ekolojik kimliğe, kurumlar tarafından eşit statüde saygı gösterilmediği açıktır. Demek ki, Dersim'de ekolojik direniş, anılan tüm doğal, kültürel değerlerin ve pratiklerin savunulduğu bir tanınma adaleti hattına sahip.

Farklılıkların tanınmaması yanında, Bölge'de sosyo-ekolojik müdahalelerle farklı olanı tek tipleştirme çabalarının yarattığı ekolojik adaletsizlik söz konusu. Kürt ekoloji mücadelesinde sık sık, Kürt kimliğinin ekolojik yıkıma maruz bırakılmanın gerekçesi yapıldığı ifade edilir. Dersim'de baraj ve HES karşıtı mücadelede, söz konusu projeler, Dersim'i "suyla boğma," su altında bırakarak yok etme, Kürtleri asimile etme, göçe zorlayarak tarihinden, geçmişinden, geleceğinden, inancından, kültüründen kopartma girişimi olarak değerlendirilmiştir (Orhan, 2013: 264-66; Demir ve Sevgi, 2009). Amed Ekoloji Derneği'nden Vahap Işıklı'ya (2020) göre, Ilusu ve benzeri barajlar, 1938 Dersim, 1930 Zilan örneklerindeki gibi büyük trajedilerin izlerini silmeye yönelik olarak, Kürtleri "hafızasızlaştırma" çabasıdır. Benzer biçimde, Hasankeyf'i Yaşatma Girişimi, Ilusu barajını, "Hasankeyf'in ekolojik, kültürel-tarihi zenginliğini" yok eden bir proje olarak görmüş, örgütlenmesini, "yerel halkın kültürel, sosyal ve ekonomik haklarını

savunma” mücadelesi olarak tanımlamıştır. Girişim’in sözcülüğünü yapmış olan Agit Özdemir’e göre, barajlar, coğrafyayı böler, mekanı, ekosistemi, geçim tarzını, mezarları, Hasankeyf’te olduğu gibi tarihi ve kültürü yok eder, insanları yerinden eder, kentlere göçe zorlar, gittiği yerde anadilini konuşamaz duruma getirir, tüm bunların sonucu olarak halkın belleğini siler. Bu bakımdan barajlar Kürtleri yönetme ve denetleme mekanizmasıdır. Bunlar dikkate alındığında Ilusu barajına karşı mücadele, “belleksizleştirmeye karşı hakikat mücadelesi”dir (Özdemir, 2020; benzer bir görüş Çetin, 2015: 165-66).

Şırnak’ta ormansızlaştırma karşıtı ekolojik mücadele de Dersim ve Hasankeyf örnekleriyle aynı çerçeveye sahip. Şırnak’taki orman kıyımının, bölüşüm adaletsizliğiyle ilgili sınıfsal yönü yanında Kürt halkının yaşadığı doğayla, tarihiyle, kimliğiyle ilgili tanınma adaleti yönüne bir arada yer verilmektedir. Bazı örnekler şunlar: Ağaç kesimiyle oluşan ormansızlaşma sonucunda insanların göçe zorlandığı, yerinden edilerek yoksul, muhtaç duruma düşürülmek istendiği, coğrafyanın insansızlaştırıldığı, coğrafyanın terk edilmesiyle binlerce yıllık kültürden kopulduğu (Akdağ ve Altıntaş, 2023); ağaç kesimiyle insansızlaştırma (“Cudi Yürüyüşüne...,” 2022), bölgeyi istikrarsızlaştırma, Kürtsüzleştirme politikası güdüldüğü (Pehlivan, 2020); özel savaş koşullarında, sömürge anlayışıyla, sermayenin ön plana çıkarılarak yapılan orman talanıyla hem ticari kazanç elde etmenin hem de insansızlaştırmanın amaçlandığı (Güleş ve Durgut, 2023); orman talanının sürmesi durumunda halkın yaşam alanının kalmayacağı (“Şırnak Barosu...,” 2022) belirtilir. Bitlis milletvekili Mahmut Celadet Gaydalı da ağaç kesimlerini, “Para ve Kürtlerin yok edilmesi için her şey yapılıyor” görüşüyle açıklar (“Bakanlıktan Ağaç...,” 2022).

Şırnak’ta ormanların yok edilmesine karşı “Savaş yıkımına ve doğa talanına karşı yürüyoruz” şiarıyla düzenlenen Cudi Yürüyüşünde de ticari kazanç elde etmeye yönelik talana karşı doğayı ve kültürü sahiplenme birlikte ele alınır. Ekoloji, kadın ve siyasal parti örgütlenmelerinin temsilcilerinin ortak bir basın toplantısıyla yaptıkları yürüyüş çağrısında şu ifadelerle yer verilir: “Bizler tarihine, kültürüne, değerlerine, doğaya sahip çıkanlar olarak; bir yaşamın son bulmaması adına 17 Eylül’de Cizre’de buluşuyoruz. Ekoloji; toplumuyla, ormanı, havasıyla, suyuyla vardır. Toplumsal hakikatimizle sesimizi yükseltiyoruz; gençler, kadınlar, sivil toplum örgütleri, partiler, dernekler, sendikalar, odalarla birlikte ve toplumun her kesimini ve bir bütün olarak Türkiye ve Kürdistan halkları olarak ‘talana ve soykırıma karşı özgürlük’ diyerek, Cudi’ye yürümek üzere Cizre’ye davet ediyoruz” (Kara, 2022; “Mezopotamya Ekoloji...,” 2022).

Tüm bu alıntılarda görülüyor ki, mücadele, orman ekosisteminin yok olmasıyla birlikte Kürt halkının geçim yollarının, kültürünün, orman varlığıyla eşleşen yurdunun, coğrafyasının, hafızasının, tarihinin yıkıma uğramasını gündemleştirmektedir. Mardin Ekoloji Derneği’nden Derya Akyol (2022), aynı zamanda barış ve demokrasi mücadelesi olarak sürdürdükleri ekoloji mücadelesinin amacının, yıkım ve asimilasyon politikalarına karşı doğayı, Kürt kültürünü, dilini, toplumsal değerlerini korumak olduğunu vurgular. Halkın geçimini sağladığı, varlığını özdeşleştirdiği, geleceğiyle ilişkilendirdiği doğa, çevreyle etkileşen kültürünün korunup sürdürülmesinin zorunlu koşuludur. O koşulun zarar görmesi, halkın şimdiki ve gelecekteki varlığını da örseleyen sınıfsal bölüşüm ve tanınma adaletsizliği yaratır.

Çevresel Ayrımcılık ve Ayrımcı Çevrecilik

Ekolojik adaletsizlik yaşıyanların deneyimleri, egemen toplumsal ilişkiler ve kurumlar içinde görünmez kılınır, sessizlikle geçiştirilir, onların sesleri duyulmaz ya da söyledikleri inandırıcı bulunmaz. Bunun, ırkçılıkla, ayrımcılıkla ilgisi var. Ekolojik yıkıma uğratılan insanlara, genellikle, toplumun geri kalanının onlara yapılanları ahlaki olarak görmezden gelme fırsatı sunan biçimde ikinci sınıf yurttaş olarak davranılır (Murdock, 2021: 9, 11). İkincil düzeyde görme, yaşam, çevre, siyasal haklar gibi haklarının gerçekleşmesini de ikincil öneme sokar. Toplumsal sınıfı, kimliği, inancı bakımından ikinci sınıf yurttaş olarak görülenlere yaşatılan ekolojik zarar, görmezden gelinir.

Figueroa'ya göre (2006: 367) bir toplum kesimini ekolojik sorunlara maruz bırakarak “çevresel ayrımcılık” yapılması yanında o kesimi görmezden gelen “ayırımcı çevrecilik” de hüküm sürüyor. Siyasal ve ekolojik eşitliğin altını oyan ayrımcılığın ve önyargıların üstesinden gelmek için tanınma ve katılım adaletine gereksinim duyulur.

Yapılan araştırmalar Türkiye’de son yıllarda ayrımcılığın arttığını göstermektedir. Ayrımcılık türleri arasında siyasal görüş, etnik köken, dinsel inanç, göçmenlik, cinsiyet, sınıf ayrımcılıkları öne çıkıyor. Kamu kurumlarında, okulda, işyerinde, sokakta ayrımcılıkla karşılaşmaktadır (Özatalay ve Doğuç, 2018; Taştan, 2022; Kentel, 2022). Araştırma bulguları dikkate alındığında yazının konusu bakımından Kürt, Alevi, yoksul ve HDP’li olmak yüksek olasılıkla ayrımcılıkla karşı karşıya kalmak demek. Toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında ayrımcılık yaşanırken ekolojik yıkımın ayrımcılıktan arınmış olduğu düşünülemez kuşkusuz. Çevre konusu “herkesi bir araya getirebilecek bir duyarlılık alanı” (Kentel, 2022: 171) varsayıldığı için olsa gerek, bu araştırmalarda “çevresel ayrımcılık” tartışması gözüme çarpmadı. Ama bu yazıda örneklerine yer verdiğim üzere, Kürt ekoloji mücadelesi içinde yer alanlar, yoksulluk (sınıfsal bölüşüm boyutu) ve Kürt kimliği (tanınma/inkar boyutu) ile ekolojik yıkıma maruz bırakılma arasında ilişki kuruyorlar.

Yazının konusu olmadığı için ayrıntılara girmeden Türkiye’nin başka yerlerindeki ekolojik yıkımlarla ilgili birkaç genellemeyi burada yapmam gerekiyor. Türkiye’nin her yerinde, kömür, altın vb. maden, taş ocakları, inşaat, TES, HES, JES, GES gibi enerji üretim şirketlerinin, ormanda ağaç kesimlerinin, turizm yatırımlarının, sanayi tesislerinin yarattığı ekolojik yıkımlar gerçekleşiyor. Bu sermaye etkinlikleri işçileri, köylüleri, göçerleri, yoksulları geçim araçlarından, doğayla kurduğu ilişkiden, sağlığından ve yerlerinden ettiğine göre, sınıfsal niteliği olan ekolojik yıkımlar olarak gerçekleştirilir. O nedenle, yıkımın baş sorumlusu egemen sınıf olarak burjuvazinin, işçi sınıfı ve köylülere karşı sınıf temelinde ekolojik ayrımcılık yaptığı söylenebilir. Türkiye’nin her yerinde ekolojik yıkım projeleri, şirket-devlet işbirliğinde uygulanıyorlar. Bunlara karşı gelişen ekoloji mücadelelerinin sert polis, jandarma müdahaleleri, gözaltı, ifadeye çağırma, tutuklama, cezalandırmayla karşı karşıya kaldığını biliyoruz. Ekolojik yıkım yaratan etkinliklerle ilgili izin, onay, ruhsat, denetim, faaliyeti durdurumama, komik para cezalarıyla geçiştirme ve idari yargılama süreçleri konularında hukuka aykırılık, hukuk tanımazlık söz konusu. Bölge’deki ekolojik yıkımlar da aynı genellemelerin içinde yer alırlar.

Bununla birlikte, birkaç farklı eğilimden söz edilebilir. Kürt ekoloji mücadelesinde ekolojik yıkımlarda devletin rolüne özel bir vurgu yapılır. Örnekleri arasında, orman yangınlarının kasıtlı çıkarıldığı ve söndürülmesinin engellendiği söylemi, çatışmaların yarattığı ekolojik yıkım, güvenlik uygulamalarının yaygınlığı sayılabilir. İlan edilen geçici özel güvenlik ya da askeri yasak bölgeleri halkın doğayla ilişkisini kesintiye uğratır, hayvancılığı, meyveciliği, geçim araçlarına erişimini engeller. Ertuğrul Kürkçü'ye göre bir farklılık da (sermayenin çıkarı ortak özellikleri olmakla birlikte) Akbelen Ormanı gibi örneklerde "sermayenin tekil çıkarı -para için kömür çıkarmak-" söz konusuken Bölge'deki orman kıyımında amaç, "sermayenin genel çıkarını gözetmek: Sömürgeci egemenliğin "muhafaza ve müdafaası" için ormanı insansızlaştırmaktır" (Kürkçü, 2023). Başka bir farklılık, Bölge'de ekolojik yıkım yaratan projeler, "Kürt halkına yönelik inkâr ve asimilasyon politikasının tezahürleridir" görüşüyle ifade edilir (Akyol, 2022). Diyelim Rize, İkizdere'deki taş ocağına karşı uzun süre nöbet tutan ve direnen İkizdere köylüleri, kendilerinin Laz oldukları için taş ocağının ekolojik yıkımına maruz bırakıldıklarından söz etmediler.

Öte yandan, gerek Batı gerek Kürt ekoloji mücadelelerinde direnişe konu olan ve yıkıma karşı savunulan toprak, "vatan/yurt" olarak vurgulanır. Yakın bir örnek olarak Akbelen ekoloji mücadelesinde İkizköylüler, iki yılı geçen nöbetlerinde, "burası bizim toprağımız, vatanımız, geleceğimiz, buradan gidip nerede yaşayacağız" tepkisini sürekli yinelediler (Twitter/X platformu, @ikizkoydireniyo hesabındaki videolar). İkizköy Çevre Komitesi'nden Necla Işık "Akbelen giderse Kazdağları gidecek, İliç gidecek, vatan gidecek" çağrısında bulunurken, Jandarmanın attığı biber gazına maruz kalan bir İkizköylü, "Biz işgal altındayız sanki. Biz sanki Türk milleti değiliz" diyerek hayretini ve tepkisini gösterir (BBC Türkçe, 1 Ağustos 2023). Kürt ekoloji mücadelesinde, Kürt kimliğiyle ekolojik yıkım arasında tekrar tekrar ve doğrudan bağ kurulmaktadır. Bu bağ, yurtsuzlaştırma, Kürtsüzleştirme, insansızlaştırma, belleksizleştirme, tarihsizleştirme, inkar, asimilasyon, kültüründen koparma ve benzeri sözcüklerde ifadesini bulur.

Ayrıca, Kürt ekoloji mücadelesinde yaygın bir eğilim, Batı ekoloji mücadelesine ve çevre örgütlerine yönelik olarak (literatürdeki terimle ifade edersek) ayrımcı çevrecilik eleştirisi ve dayanışma çağrısıdır. Buna geçmeden önce, ekolojik adalet mücadelelerinin ayrımcı çevrecilikle arasındaki ihtilaf üzerinde kısaca durmalıyım.

Ekolojik adalet mücadeleleri, ilk ortaya çıktığı ABD'de siyahların, Latinlerin ve yerli halkların mücadeleleri olarak belirdi, çünkü anaakım çevre örgütlenmeleri, ya doğrudan ayrımcılık yaparak beyaz olmayanların üye olmasına kısıtlama getirmişti ya da çevre koruma konuları ile ırk, sınıf, toplumsal adaletsizlik sorunları, geçim araçlarına erişim, eşit yurttaşlık talepleri arasında bağ kurmaya yanaşmıyorlardı (Taylor, 2000: 557). Ekolojik adalet mücadelesinde doğa/çevre, "yaşadığımız, çalıştığımız, oynadığımız, öğrendiğimiz, ibadet ettiğimiz yerler"dir. Bu yerlerde iktisadi, toplumsal, siyasal, ekolojik koşullar kesiştiği içindir ki, ekolojik örselenme tehdidi topluluğun yaşarkalma yeteneğinin yok olması olarak düşünülür. Bu nedenle, talepler yalnızca dar bir doğa koruma başlığına sıkıştırılmaz, anaakım çevreciliğin "doğa" sınırlarının içine almadığı konularla ilişkilendirilerek mücadele alanı genişletilir (Di Chiro, 2022: 15). Ekolojik yıkımın; ayrımcılık, dışarda tutma (iktisadi ve siyasal olarak kendini geliştirme olanaklarından

uzak tutma, marjinalleştirme) ve sahip olunan hakları kullandırmama gibi önceden beri var olan toplumsal adaletsizliklerle doğrudan bağlantılı olup olmadığı sorusu önemli. Çünkü toplumsal adaletsizliklerle ekolojik örselenme arasındaki bağlar, ekolojik adalet yaklaşımını anaakım çevresel çözümlemelerden ayırmayı sağlayan sınır taşıdır (Figueroa, 2006: 361).

ABD’de bu sınırı gözeten anaakım doğa koruma hareketi, birkaç duyarlı örgüt dışında, ekolojik adalet taleplerinin yanında yer almadı. Bu nedenle ekolojik adalet mücadelesi de “beyaz” çevrecilikle arasına mesafe koydu (Martinez-Alier, 2002: 170). Böylece, ekolojik adalet mücadelesi kendi örgütlenmesiyle serpilip gelişti.

Kürt ekoloji mücadelesinde, Batı ekoloji mücadelesi ve çevreci STK’ler tarafından seslerinin duyulmasına, Bölge’deki ekolojik yıkımın görülmesine, ekolojik yıkımlara karşı dayanışma içinde birlikte mücadele verilmesine ilişkin çağrılar yapılmaktadır. Örneklerden birkaçına yer verelim: Şırnak Barosu Çevre ve Kent Komisyonu tarafından Greenpeace, Doğa Derneği, Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (ÇEKÜL), Türkiye Tabiatını Koruma Derneği, WWF-Türkiye (Doğal Hayatı Koruma Vakfı) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı’na (UNEP) gönderilen e-postalarla orman kıyımına duyarlılık göstermeleri çağrısı yapılır. Greenpeace verdiği yanıtta, Türkiye’nin her yerinde çevre suçları işlendiğini, hepsine yetişmelerinin olanaksız olduğunu belirtir ve “Kurum olarak her türlü çevre problemine karşı olsak da konu maalesef yukarıdaki uzmanlık alanlarımızın dışında” demekle yetinir (Akın, 2022b; Altay ve Kanbal, 2022). Çevre konularında çalışan örgütler genel bir ilgisizlik içindeler. Benzer bir “farkındalık eksikliği” yıllar önce de saptanmıştır (Report on the recent Forest..., 2015: 11).

Orman kıyımına karşı Eylül 2022’de düzenlenen Cudi Yürüyüşünde atılan sloganlarda ve taşınan dövizlerde, Batı çevre ve ekoloji mücadelesinin ilgisizliği eleştirilir: “Kürdün ağacı ağaç değil mi?” “Ağacın ülkesi yoktur.” “İkizdere’den Akbelen’e, Höyük’ten Cudi’ye her ağacı tek tek savunmaya devam edeceğiz!”

Mezopotamya Ekoloji Hareketi’nden Güner Yanlıç (2022) duyarsızlığa tepkisini, “Batı’dakiler buradaki ekolojik tahribatı görmüyor mu? Ağaçların da mı milliyeti var? ... Hakkâri’deki bir ağaç ile Edirne’deki bir ağaç arasında bir fark mı var? Yoksa bu yıkıma hep birlikte ses çıkarmak zorundayız” sözleriyle dile getirir. Benzer biçimde, “ağaç Kürdün olunca susuyorlar” eleştirisi yapılır (Çiçek, 2023a). Bölge’deki ekolojik yıkımın görmezden gelinmesini, sömürgeleştirme sürecinin Türkler üzerindeki zihinsel etkisine bağlayan görüş yanında (Akın, 2022a: 130), gündemdeki Cudi orman kıyımının Akbelen’deki gibi sahiplenilmemesinde, ayrımcılığın rolüne değinen, devletin ayrımcı dilinin (Güleş ve Durgut, 2023) ve şovenizmin (Altan, 2023) etkisine vurgu yapan görüşler var.

Çevreci STK’lerin Cudi orman kıyımı bakımından genel suskunluğuna karşılık, ekoloji mücadelesi örgütlenmelerinin bir bütün olarak Kürt ekoloji mücadelesine sessiz kaldıkları söylenemez. Örneğin, Hasankeyf’i koruma-yaşatma mücadelesinin on beş yıllık ömrü içinde çok sayıda ekoloji örgütlenmesi, meslek odaları, sendikalar, insan hakları kuruluşları, sivil toplum örgütleri, Kürtler, Türkler, başka uluslardan destekleyenler yer almıştır. Bir yoruma göre, bu mücadele, terörizmle ilişkilendirilme vb. tehditler nedeniyle kendisini bir Kürt ekoloji mücadelesi olarak

ilan etmekten özellikle kaçındı (Dissard, 2021: 194, 196-197). Bu yorumun mücadelenin ateşli olduğu dönemde geçerli olup olmadığını saptayamadım. Yine de mücadelenin Kürt bağı kurulmadığı için Bölge dışından desteklenmiş olup olmadığını araştıran bir çalışma da yok. Bugün bu mücadele Kürt ekoloji mücadelesinin parçası olarak kabul edilmiş durumda.

Ayboğa, içinde yer aldığı Mezopotamya Ekoloji Hareketi'nin doğuşundan itibaren, Kürt ve Türk ekoloji mücadeleleri arasında ilişki kurulduğunu ve yıllar içinde bağların güçlendiğini vurgular. Munzur Irmağı üzerinde yapılacak HES projelerine ve Hasankeyf'i sular altında bırakan Ilısu barajına karşı Kürt ekoloji mücadelesinin, Türkiye'nin çeşitli yerlerinden ekoloji örgütlenmelerinin de desteğini aldığını belirtir. 2013 yılında Halkların Demokratik Kongresi içinde kurulan Ekoloji Komisyonu'nda da (sonradan Ekoloji Meclisi'nde) birlikte çalışmalar yürütülür. 2018 yılında oluşturulan Ekoloji Birliği'nde örgütsel bağlar kurulur ve izleyen yıllarda birlikte mücadele kampanyaları gerçekleştirilir (Ayboğa, 2021: 83, 89).

Cudi'de orman kesimlerine karşı, Mezopotamya Ekoloji Hareketi, Demokratik Toplum Kongresi, Özgür Kadın Hareketi, Demokratik Bölgeler Partisi, Halkların Demokratik Partisi'nin çağrısıyla Eylül 2022'de yapılan Cudi Yürüyüşüne, daha çok Batı ekoloji mücadelesi içinde etkin olan Polen Ekoloji Kolektifi, İklim Adaleti Koalisyonu, Ekoloji Birliği, EGEÇEP, Muğla Çevre Platformu, Yeryüzü Ekoloji Kolektifi destek vererek katılırlar (Aksu, 2022). Bu örnekler dikkate alındığında, Batı'daki ekoloji mücadelesiyle Kürt ekoloji mücadelesi mutlak biçimde birbirinden ayrı düşmüş değildir.

Irkcılık, ayrımcılık türleri ve yukarıdaki tartışmalar ışığında, işçi/köylü/yoksul, Alevi, Kürt olmakla ekolojik yıkıma maruz bırakılmak arasında bir ilişkinin varlığı yadsınamaz. Bu ilişkiyi dile getirenlere, "yok öyle bir şey," ya da "sermayenin saldırısı, her yerde durum aynı" demek yerine kulak vermek gerekir. Gelgelelim, Kürtlerin yalnızca Kürt ulusal kimliği nedeniyle ekolojik yıkıma maruz bırakıldıkları görüşü ileri sürüldüğünde, ekolojik yıkımdan etkilenme tek nedenle açıklanmaya çalışılır. Böyle bir görüş, burada ele alamayacağım devletin kapitalist sınıfsal niteliği, sömürgeciliğin ucuz işgücü ve doğadan hammadde sağlanması bakımlarından kapitalizmin yerleşmesiyle etkileşimi gibi ekolojik yıkımın sınıfsal bağlamına boş verir. Böyle bir görüş, yazının konusu olan "Kürt" ekoloji mücadelesiyle "Türk" ekoloji mücadelesinin bir araya gelmesi bakımından sorunludur. Çünkü başka yerlerdeki ekolojik yıkımla Bölge'deki ekolojik yıkım arasındaki iktisadi, ideolojik, sınıfsal ve / ya da ulusal zeminde çevresel ayrımcılık, çevresel kimlik bakımlarından nedensel bağları kurmak güçleşir. Bu bağlar kurulmadığında, Batı'daki ekoloji mücadelesiyle Kürt ekoloji mücadelesi arasındaki ilişki ağaç, orman, doğa koruma eksenine hapsolür. "Kürdüncü ağaç değil mi?" ifadesinde izlenebileceği gibi, Batı'daki ekoloji mücadelesi, ağaç sevgisiyle donanmış "doğa korumacılık" biçiminde kodlanmış olur. "Akbelen'de ağaçlara kıydılar/Cudi'deki ağaç değil mi?" retoriği, Batı'da ve Doğu'da ekoloji mücadelesi sürdürenlerin amaçlarını, taleplerini görünmez kılar, birlikte mücadele kurma zeminini de ağaçmış gibi sunar.

Böyle olunca, mücadele yürütenlerin doğayı kime/neye karşı ve ne için savundukları, geçim araçlarına yönelik sınıfsal saldırı, yerlerinden edilmeleri, kendi yaşamlarını ve geleceklerini (kesilen ağaçla) doğayla özdeşleştirmeleri, toplum-doğa etkileşiminde biçimlenen yaşamsal

varoluşları ve ulusal/çevresel kimlikleri, bu varoluşla karşıtlık kurarak cepheleştikleri şirket etkinlikleri, devletin ekolojik yıkımdaki rolüne yaptıkları vurgu gibi öğeler, ortaklaşma kümesi olarak gündeme gelmez. Oysa, Batı ve Kürt ekoloji mücadeleleri, bu gibi ortak amaç ve taleplerini kendi mücadele süreçlerinde sıklıkla dile getirirler, ama sesleri böyle duyulmaz; çünkü medya, ekoloji mücadelesini ağaç koruma mücadelesi olarak sınıfsal ve siyasal içeriğinden arındırarak anlatmayı yeğler. Batı ve Doğu arasında mücadele ortaklığı oluşturmaya çalışırken andığım ortak konular yerine ağaç sloganlaştırıldığında, Kürt ekoloji mücadelesi de “doğa korumacılık” biçimine hapsedilir: “Kürdünki ağaç değil mi?” “O da bu da ağaç, sen de ben de doğayı korumaya çalışıyoruz.” Ağacın bir simge olarak kullanılması gerek ayrımcı çevreciliği, ötekileştirmeyi teşhir etmek gerek medya gündeminde yer bulmak için yararlı bir metafor olabilir kuşkusuz. Ama bu simge Batı-Doğu ekoloji mücadeleleri arasında olsa olsa kısa ömürlü, ad hoc, geçici, taktiksel eylem ortaklığı ya da dayanışma sağlayabilir, ama stratejik bir mücadele ortaklaşması sağlayamaz. Kaldı ki, üzerinde ağaç bulunmayan mera, bozkır, tarım toprağı, kıyı, dere, Munzur Irmağı, dağ keçisi gibi doğa varlıklarıyla kurulan toplumsal ilişkinin mücadele konusu edilmesi zemini de kurulamaz. Mücadele birliği sağlanamayınca, ağaç koruma/doğa savunuculuğu etiketiyle yan yana gelenler kümesi içinde Kürt ekoloji mücadelesinin ekolojik bölüşüm, tanınma, katılım adaleti talepleri yer bulamaz. Demek ki, Batı ve Kürt ekoloji mücadelelerinin ortaklaşması ve birleşik hareketi açısından da bölüşüm ve tanınma kesişimlerini, yani sınıf ve kimlik siyaseti etkileşimlerini gözden kaçırmamak önem taşıyor.

Katılım Adaletsizliği ve Kayyım Rejimi

Ekolojik adalet yaklaşımına göre, ekolojik konularda katılım, bölüşüm, tanınma eşitliği ya da eşitsizliği siyasal eşitliğin ya da eşitsizliğin de görünümleridir. Eşit yurttaş olarak tanınmayanlar, katılımcı süreçlerden dışlanırlar, karar alma araçlarının dışında tutulmalarının yardımcı etkisiyle ekolojik yarar ve yüklerin bölüşülmesinde de adaletsizliğe uğratılırlar (Bell ve Carrick, 2017: 102).

İnsanlar arası ilişkilerde farklı kültürel kimliklere karşı saygısızlık ve önyargı kalıpları, örneğin sosyal yardım, yargı, sağlık ve eğitim hizmetlerinde ayrımcılık olarak kurumsallaştığında, bölüşüm adaletsizliği yaratması yanında toplumsal ve siyasal yaşama katılımı da engeller. Katılım eşitliği için, kimseyi ayırmaksızın herkesin yasa önünde eşitliği ilkesi gerekli koşuldur ama yeterli değildir. Maddi kaynakların toplumsal bölüşümü; her katılan kişinin gelir, fırsat, boş zaman ve benzeri bakımdan kimseye bağımlı olmadan katılmasını (iktisadi eşitliği) ve taleplerini duyurmasını (katılım eşitliğini) güvence altına alacak biçimde adil olmalıdır. Ayrıca, statü hiyerarşilerine (Türk, Sünni, erkek) dayandığı için farklı kimlikleri (Kürt, Alevi, kadın, LGBTİ) tanımada başarısız olan kurumsallaşmış kültürel örüntüler, toplumdaki insanların birbirleriyle eksiksiz iletişim kurmasını engeller (Fraser, 1996: 26-31). Dolayısıyla, farklı kimliklerden insanların karşılıklı ilişkiler kurmasının önündeki kurumsallaşmış kültürel engeller, adil siyasal katılım olasılığını boğar. Özcesi, sınıfsal bölüşüm ve tanınma adaletsizliklerinin varlığı, katılım adaletsizliğine yol açar.

Tanınma adaleti, ekolojik adaletsizliğe uğrayanların kendi seslerini, taleplerini duyurabilmelerini, bunun için çevresel karar alma süreçlerine adil olarak katılabilmelerini, yani katılım olanaklarıyla

donatılmış olmalarını gerektirir. Katılım sürecinde yerel halkın doğayla etkileşim bilgisi, çevresel kimliği, itirazları, ekolojik örselenmeye ilişkin saptamaları, çözüm önerileri, ekolojik sorunun belirlenmesinde ve adil biçimde çözüme kavuşturulmasında temel alınmalıdır. Tanınma adaleti yaklaşımı bakımından, toplumsal yararların ve ekolojik risklerin adil yeniden bölüşümü talebi, bir başına toplumsal ve ekolojik ayrımcılık sorununa hitap etmez. Çünkü ekolojik yeniden bölüşümü yapması beklenen iktidar sahiplerinin kim/hangi toplumsal gruptan olduğu, hangi sınıf çıkarlarını temsil ettiği bakımından olsun, ekolojik adaletsizlikten etkilenenlerin karar alma süreçlerine katılımı bakımından olsun ayrımcılık türleri varlığını sürdürüyor olabilir. Görülüyor ki, birbirine bağlı olan bölüşüm ve tanınma adaleti, katılım adaletiyle iç içe geçer ve bütünleşir (Figueroa, 2006: 367, 370).

Önceki bölümlerde Kürt ekoloji mücadelesinde sınıfsal bölüşüm ve tanınma adaletsizliklerinin nasıl ifade edildiğini görmüştük. Şimdi, katılım adaletsizliğinin mücadelede nasıl kavrandığına ilişkin örnekler üzerinde duracağım.

Kürt ekoloji mücadelesinde, ekolojik sonuçları olan kararların merkeziyetçi yapılarda ve yerel katılıma kapalı olarak verilmesine güçlü biçimde karşı çıkılmaktadır. Dersim’de baraj ve HES karşıtı mücadelede, merkezi yönetimin tepeden inmeci projelerine karşı “insanların kendi yaşam alanları üzerinde kontrol sahibi olma hakkı” vurgulanır (Orhan, 2013: 264, 267). Hasankeyf’i Yaşatma Girişimi internet sayfasında belirtilen mücadele gerekçelerinden biri, Ilısu barajından doğrudan etkilenecek ve zarar görecektir halkın ve yerel düzeydeki temsilcilerinin, belediyenin, STK’lerin bilgiye erişmesine ve katılımına kapalı bir proje süreci yürütülüyor olmasıdır. Cudi eteklerindeki Sorbitnê köyünde yaşayan 70 yaşındaki İlyas Yagan, “köylerinde ağaç kıyımı yapılırken kimseye danışılmadığını” vurgular; “Buna ne hakları var? Ağaçlarımızı keserek bize hakaret ediyorlar” (Güleş, 2023).

Ekolojik yıkıma yol açacak projelere karşı çıkılmasının, Bölge’de “daha çetrefilli ve daha zor” olduğu, “örgütle ilişki” suçlamasına gerekçe yapıldığı (Işıklı, 2020), basın açıklaması, gösteri, yürüyüş gibi anayasal hakların valilik kararıyla yasaklandığı, uymayanların gözaltına alındığı (Akyol, 2022), ÇED sürecinin parçası olan “halkın katılımı toplantısı” tarihinin “kimse gidemesin diye sokağa çıkma yasağına denk getirildiği,” “halkın yüzde 100’ü ‘istemiyoruz’ dese bile, bunun ne bakanlıkta ne de mahkeme aşamasında en ufak bir karşılığının olmadığı” (İnan, 2023) belirtilir. Ekolojik mücadelenin tepkilerinin ve taleplerinin sindirilmeye çalışıldığı bir ortamda katılım araçlarının kullanılabildiği söylenemez.

Yazının ilk bölümünde Stella Čapek’in, ekolojik adalet mücadelelerinin taleplerine dair şematik sıralamasından söz etmiştim. Bunlardan çevresel ve çevreci ayrımcılık vurgusunun ve Batı’daki ekoloji direnişlerinden dayanışma beklentisinin Kürt ekoloji mücadelesinde de bulunduğunu görmüştük. Şimdi Čapek’in dile getirdiği doğru bilgiye erişim, ekolojik yıkım iddialarıyla ilgili güvenilir kurumsal inceleme yapılması ve demokratik katılım taleplerinin Kürt ekoloji mücadelesinde yer alıp almadığına bakalım.

Bilgi edinme hakkı, katılım sürecinin ilk adımlarından biridir. Kürt ekoloji mücadelesinde, örneğin barajlar konusunda doğru bilgiye erişememe önemli bir sorun olarak bildirilir (Özdemir,

2020). Cudi Dağı'ndaki orman kesimleri ve yangınlarla ilgili yerinde bilgi toplamak, inceleme yapmak için çeşitli ekoloji ve iklim örgütlerinin temsilcilerinden oluşan heyetin alana girmesine güvenlik gerekçe gösterilerek izin verilmemiştir. Heyet raporunda, resmi bilgi, belge ve tutanakların kamuoyuyla paylaşılmadığını belirtmiştir (Ekoloji Örgütleri Cudi Raporu, 2023). Araştırmacılar orman istatistiklerinin içerdiği sorunlar nedeniyle doğru bilgiye ulaşma güçlüklerinden de söz ediyorlar (Akin, 2022a: 134-35). Bunların yanında, ekolojik yıkım konularında haber yapan gazetecilerin göz altına alınması, haber sitelerine erişimin engellenmesi de halkın haber alma/ bilgi edinme hakkını anlamsız kılmaktadır.

Katılım araçları olarak işlevleri bulunan, ağaç kesimi hakkında orman müdürlüklerine, jandarma komutanlığına, valiliğe verilen dilekçelerin, bilgi edinme başvurularının, savcılığa yapılan suç duyurularının, inceleme yapılması ve önlem alınması taleplerinin ya dikkate alınmadığı ya da üstünkörü geçirildiği belirtilmektedir. Şırnak Baro Başkanlığı tarafından Kamu Denetçiliği Kurumu'na yapılan 17 Eylül 2022 tarihli başvuruda, Şırnak Orman İşletme Müdürlüğü şikayet edilir. Daha önce Kuruma yapılan iki başvurunun yönlendirildiği Müdürlükten yasal süre dolduğu halde hiçbir yanıt alınmadığı belirtilir. Baronun başvurularında, kamu kurumlarının, özel kuruluş ve derneklerin inceleme yapabilmesi için güvenliğin sağlanması ve inceleme raporlarının hazırlanması istenir. Kamu Denetçiliği Kurumu (2023) verdiği kararda, Müdürlüğün gerekli özeni gösterdiğini, ağaçların yasalara uygun olarak kesildiğini, orman varlığında yalnızca binde 69 azalma olduğunu, ayrıca yeni ağaçlandırma çalışması da yapıldığını dile getirir. Baronun yüzde 8'lik orman azalması saptamasına karşılık Müdürlüğün binde 69'luk azalmadan söz etmesi, yerinde kurumsal incelemeler yapılmasına olan gereksinimi ortaya koymaktadır.

Siyasal katılım bakımından ağır bir ihlal örneği, Kürt ekoloji mücadelesinin parlamentoda temsilini de sağlayan HDP'nin çok sayıda milletvekilinin dokunulmazlıklarının kaldırılması ve tutuklanmasıdır. AİHM'nin, HDP eski eşbaşkanları Demirtaş ve Yüksekdağ'ın tutukluluklarının hak ihlali oluşturduğuna ve serbest bırakılmaları gerektiğine ilişkin kararları uygulanmamaktadır.

Yerel yönetimlerde halkın katılımını geçersiz kılan bir uygulama, seçme ve seçilme hakkını ortadan kaldıran "kayım rejimi"dir. Kürtlerin siyasal temsiline talip olan Barış ve Demokrasi Partisi'nin 2014 seçimlerinde, büyükşehir, il, ilçe belde olarak kazandığı 102 belediyeden 95'ine, 11 Eylül 2016 ile 31 Mart 2019 tarihleri arasında kayyım atandı (HDP, 2020: 4). Onun ardılı HDP, katıldığı 31 Mart 2019 seçimlerinde, 65 büyükşehir, il, ilçe belde belediyelerinde belediye başkanlıklarını kazanmıştı. Bunların altısına OHAL KHK listelerinde adı oldukları gerekçesiyle mazbataları verilmedi, ikinci sıradaki AKP'li adaylara mazbata verildi. HDP'li adayların başkan seçildiği 48 belediyeye İçişleri Bakanlığı'nın talimatıyla kayyım görevlendirildi. Ayrıca yüzlerce belediye meclis, il genel meclis üyeleri görevden uzaklaştırıldı. Böylece bazı yerlerde meclis çoğunluğu iktidar partisine geçti (HDP, 2022: 138).

Bölge'deki kayyım uygulamasının hukukla bir bağının olmadığı, o sırada İçişleri Bakanı olan Süleyman Soylu'nun şu konuşmasından anlaşılabilir: "Ben İçişleri Bakanı oldum. Cumhurbaşkanımız beni çağırdı. 'Bunları derhal görevden alacaksınız' dedi. İki gün geçti, hepsini görevden aldık" (Evrensel Gazetesi, 11 Mayıs 2023).

Belediyelerin, çevre, doğa varlıklarının korunması, imar planlama, belediye bütçesinin kullanılması, halkın yararlanmasına ayrılmış yeşil alanlar üretilmesi, kirliliğin denetimi ve önlenmesi, olumsuz ekolojik etkisi olan etkinliklere izin verilmemesi ve durdurulması, toplu taşıma, tarım, gıda, iktisadi, toplumcu belediyeçilik etkinlikleri, yoksulluğun azaltılması, sosyal politikalar ve benzeri görevleri, yerel ölçekte ekolojik yeniden bölüşüme ilişkin doğrudan sonuçlar doğurur. Bu görevler yerine getirilirken ayrımcılık yapılmaması, bu gibi politikaların oluşturulma ve gerçekleştirilme süreçlerine yerel halkın doğrudan katılımına olanak sağlayacak araçların geliştirilebilmesi, ayrıca ortak gereksinimleri karşılamakla görevli belediye organlarının yerel halkı temsil edecek biçimde seçimle işbaşına getirilmesi, katılım ve tanınma adaletiyle yakından ilgilidir.

Nitekim, HDP'nin faaliyet raporunda kayyım rejimine ilişkin şu saptama dikkati çekicidir: "Kadınların kazanımlarına yönelik kırım politikası, ekolojik toplum anlayışına dayalı politikalarımıza yönelik rant yaklaşımı, sosyal politika adı altında girilen asimilasyon uygulamaları, Kürt kimliğini ve kültürünü Türkleştirme politikaları, muhtaç kılma anlayışı ve ekonomi aracılığıyla yoksulun daha da yoksullaştırılması ve devasa bir eşitsizlik girdabının yaratılması gibi uygulamalar, kayyım atamalarıyla yaygın bir politika haline geldi" (HDP, 2022: 129). Bu saptamada, belediyelerde kayyım uygulamasının sınıfsal bölüşüm, tanınma ve katılım adaletsizliğinin kesişim bölgesi olarak değerlendirildiğini söyleyebiliriz.

Belediyenin mekan oluşturmasıyla kimlik siyaseti arasındaki ilişkileri inceleyen Zeynep Gambetti (2011: 138-40), Diyarbakır örneğinde 1999-2009 yılları arasında kazanılan seçimler sayesinde Diyarbakır Belediyesi'nin hem fiziksel kamusal mekanın hem de kültürel, tarihsel, simgesel mekanın yeniden oluşturulması yoluyla Kürt kimliğinin gelişimindeki etkisine işaret eder.

Benzer biçimde Clémence Scalbert-Yücel, Diyarbakır Belediyesi'nin kent parkları ve bostanları uygulamalarının modern bir Kürt kentinin oluşturulmasında oynadığı rolü tartışır. Ona göre, kent parkları ve yeşil alanlar sağlık, boş zaman, eğitim, rekreasyon gibi gereksinimleri karşılarken Diyarbakır'da Kürt kimliğinin ve ekolojinin etkileşimini temsil eder. Kent bahçe ve bostanlarının ise içerdiği iktisadi ve ekolojik işlevleri hesaba katıldığında, kendi kendine yeterliliğin ve demokratik özerkliğin bir aracı olduğu görüşündedir. Belediyenin Temmuz 2015'te başlayan kent içinde ve ilçe mahallelerinde bahçe ve bostan oluşturma projeleri, kent yoksullarının hem çalışmasına olanak sağlarken hem de sebze ve meyve gereksinimlerinin ucuza ve ekolojik yöntemlerle karşılanmasını amaçlar. Mezopotamya Ekoloji Hareketi bünyesinde yer alan Diyarbakır Ekoloji Derneği'nin iki mahallede ön ayak olduğu ekolojik-komünal tarımsal üretim girişimleri olur. Tüm bu uygulamaların ömrü, Kasım 2016'da Diyarbakır Belediyesi'ne atanan kayyım yönetimiyle sona erer (Scalbert-Yücel, 2021).

Kayyımların görevde olduğu son dört yılın ele alındığı bir değerlendirmede, birçok cadde ve mahallenin Kürtçe isimlerinin Türkçeleştirildiği, Kürt simge isimler için yapılan heykel ve anıtların kaldırıldığı, Kürt kültür, sanat ve dilinin gelişmesi için açılan merkezlerin kapatıldığı, kadınların yaşadığı adaletsizliklere çözüm üretmek için belediyelerde kurulan kadın birimlerinin ya tasfiye edildiği ya da erkek yönetici atanarak işlevsizleştirildiği, yoksul mahallelerde açılan çamaşır evleri, tandır ocakları, taziye evleri barındıran Halkevlerinin kapatıldığı ifade edilir (Çiçek,

2023b). Bununla birlikte, kayyım uygulamalarına karşı çeşitli tepkiler dile getirilse de kentsel ekolojik adalet mücadeleleri belirmemiştir.

Ekolojik Adalet Yönelik Programatik Hedefler

Buraya kadar elde edilen bulgular, Kürt ekoloji mücadelesinin ekolojik adalet yaklaşımı çerçevesine yerleştirilebileceğini gösterdi. Tartışmayı bütünleyici bir unsur olarak, Kürt siyasal hareketinin ve HDP'nin anayasada değişiklikler yapılmasını öngören kurumsal önerileri arasında da sınıfsal-ekolojik bölüşüm, tanınma ve katılım adaletsizliklerinin çözümüne ilişkin siyasal hedeflerin, taleplerin izi sürülebilir.

Kürt siyasal hareketi 2000'lerin ortasından sonra "demokratik özerklik" amacını benimser. Bu yörünge değişikliği, Kürt kimliğinin tanınması, kültürel hakların ve eşit yurttaşlığın anayasal güvence altına alınması taleplerinin yükseltilmesini beraberinde getirir. Tekçi, otoriter, tahakkümcü düzenin eleştirisi, anayasal bir reformla demokratikleştirilmesi ve bütünlüklü toplumsal dönüşüme ilişkin bir kavramlaştırma geliştirilmiştir ("demokratik modernite," "demokratik ulus," "demokratik cumhuriyet," "demokratik ekonomi," "demokratik siyaset," "demokratik-ekolojik toplum"). Ayrımcılığı sona erdirmek için eşit yurttaşlık ve ekolojik yıkımı engellemek için "ekolojiyle uyumlu toplum" düzenlemelerinin anayasada yer alması istenir. Toplumsal adaletsizlik koşullarının düzeltilmesi için ekonomik özerklik, piyasa ve rekabet koşullarında kullanım değeri üretimine dayalı bir ekonomi; demokratik siyasal katılımın önündeki engellerin kaldırılması; toplumsal dönüşümün gerçekleşmesi için doğrudan demokrasiye dayalı üretim pratiğini içeren ekolojik-iktisadi komünlerin inşası önerilir (Öcalan, 2014: 7-15).

Kürt ekoloji mücadelesinin parlamenter siyasette temsilini üstlenen HDP'nin parti programındaki, konumuzla ilgili yönlerini öne çıkaracağım ekolojik adalet hedefleri, daha önce söz ettiğim Nancy Fraser'in "statü eşitliği modeli"ni çağrıştırmaktadır. *HDP Programı*'nda, HDP'nin, Türkiye'deki tüm halkların kültürlerinin ve kimliklerinin tanınmasını, çevre ve doğal kaynaklar konusunda her tür ayrımcılığı ve sömürüyü sona erdirmeyi amaçladığı, bunları yaşama geçirmek için de yurttaşların karar alma ve uygulama süreçlerine en geniş katılımını sağlamayı hedeflediği belirtilir. "Demokratik ve özerk yerel yönetim anlayışı," temsili demokrasiyi aşmak düşüncesiyle "doğrudan demokrasi ilkelerine uygun olarak, katılımcı yerel yönetim modeli" önerilir. Etnik kimliklerin inkar edilmesine ve asimilasyonuna karşı eşit ve özgür yurttaşlık hukuku ve barış içinde gönüllü birliğe dayalı çözüm savunulur. HDP'nin "farklı kültürlerle, kimliklere, inançlara, anadillerine ve yaşam tarzlarına saygıya dayalı eşit yurttaşlık" ve "yerel demokrasi, demokratik yerinden yönetim" önerileri başka politika belgelerinde de vurgulanır (HDP, 2018; 2021; 2022).

2014 yılında Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı seçilen Gültan Kışanak, Kürtlerin üç talebini "yerel ve yerinden yönetim, anadil, bu ülkenin kültürel etnik bir kimliği olarak tanınmak" olarak saptar. Bu talepleri sınıfsal-ekolojik bölüşümle de etkileşim içinde tartışır. Ona göre, demokratik özerklik, merkezîyetçi karar almanın yerini yerel halkın mahalle, kent, kadın meclisleriyle yönetime katıldığı yerel demokrasinin aldığı bir yönetim modelidir. Bu modelde yerel yönetimin,

kendi mali kaynaklarını kullanması, doğal kaynakların şirketlerin çıkarına değil halkın yararı için kullanılmasını sağlaması, doğa varlıklarını koruma altına alması, ekolojik dengeyi gözetmesi, böylece de gelir dağılımındaki adaletsizlikle, yoksullukla ve bölgeler arası gelişmişlik farklarıyla mücadelenin başarıya ulaşması hedeflenir (Kışanak, 2012: 144-48, 152).

Dorceta Taylor'a göre, ekolojik adalet mücadelesi verenler, yerel özerkliği, kim olduklarıyla, toprakla, suyla, yaşadıkları çevreye nasıl bağ kurduklarıyla, geçim araçlarına erişimle, yaşam biçimlerini sürdürmeyle, kendi geleceklerini belirlemeyle ilgili bir talep olarak görürler (Taylor, 2000: 534). Dolayısıyla, ekolojik adalet yaklaşımı içinde özerklik ögesine yapılan vurgu ile HDP'nin demokratik yerinden yönetim, yerel demokrasi önerileri arasında da paralellik var. Ne var ki, Cuma Çiçek'in (2021: 70-5) saptamalarına göre, Kürt siyasal aktörleri demokratik özerklik, yerel demokrasi, yerinden yönetim kavramlarına farklı farklı anlamlar yükledikleri için yerel özerkliğin tam olarak nasıl bir yönetim talebine karşılık geldiği konusunda çelişkiler bulunmaktadır.

Ekolojik Adalet Yaklaşımının Eleştirisi

Ekolojik adalet yaklaşımına yöneltilen eleştiriler üç öbekte toplanabilir. İlki, sınıfsal mücadele boyutunun, kimlik boyutunun gölgesinde bırakıldığı eleştirisidir. Bu eleştiriye göre, kimlik, sınıfsal konumla gücün birbirlerine bağlanmış katmanlarını görünür kılar. Özellikle liberal çevresel adalet yazını ise ekolojik yıkıma neden olan siyasal-iktisadi güçleri, kapitalizm içindeki yerlerine yerleştirme konusunda başarısızdır. Bunun etkisindeki kimi mücadelelerde de ırk, ulus kimliklerini hedef alan ayrımcılıkla kapitalizm ve sınıfsal sömürü arasındaki bağlar dikkate alınmaz. Buradaki sorun, ekolojik zararın nasıl ve niçin yaratıldığı konusuna ilgi duyulmuyor olmasıdır. Kimi mücadeleler ise sömürü ve tahakkümün bir arada bulunduğu elbette farkındalar. Bununla birlikte, ezilen uluslarda ve topluluklarda madunluk bilinci, işçi sınıfı bilincinden daha "derin" seyredebiliyor. Öyle ki, ırkçılık, sömürge statüsü ve siyasal tahakkümün çeşitli biçimlerinin kapitalizmi güçlendirdiği teslim edilir, ama yine de bunlar, sınıfsal sömürü yapılarından sanki bağımsız ya da "görelî özerk" kabul edilirler. Sömürü, tahakküm, ekolojik yıkım sistemleri birbirlerinin yerine geçmezler, birbirlerine eşitlenemezler, ne de birbirlerinden kopukturlar. Bunlar, kapitalizmle ilişkisi olmayan adaletsizlik sistemleri olarak da anlaşılabilirler. Tersine, bunlar, kapitalizm içinde birbirlerine karşılıklı bağımlı olduklarından sömürü ve tahakkümü derinleştirirler. Sınıfsal sömürü ve siyasal tahakkümün iç içe kenetlenmiş yapıları veriliyken ekolojik adalet ancak üretim ilişkilerinin ve siyasal kurumların kapitalist niteliklerine son verilerek gerçekleştirilebilir (Faber, Levy, Schlegel, 2021: 2-3, 12).

Ekolojik adalet yaklaşımında bölüşüm, ekolojik yarar ve yüklerin sınıf ve kimlik ayrımı gözetilerek dağıtılmasındaki adaletsizliğe işaret eder. Kapitalizme yönelik tepki de ekolojik bölüşümdeki derin ve yoğun adaletsizlik nedeniyledir. Dolayısıyla bölüşümün adil kılınması talep edilir. Ekolojik adalet mücadeleleri, kapitalizmi yıkmayı ve sınıfsal ilişkileri sona erdirmeyi hedeflemezler. Ne var ki ekolojik bölüşüm adaletsizliği, kapitalizmin toplumsal ve ekolojik eşitsizlik yaratan ve bu eşitsizlikler sayesinde var olan yapıları ve sınıf ilişkileri nedeniyledir. Böyle olduğu içindir ki ekolojik bölüşüm adaletsizliğinin kapitalizm içinde bir çözümü yoktur.

Ekolojik eşitsizlikleri yok etmek, ancak sömüren-sömürülen, ezen-ezilen, yöneten-yönetilen ilişkilerini sona erdirmekle mümkün olur.

Ekolojik adalet yaklaşımına yöneltilen ikinci eleştiri, katılım adaletinin sorunu çözmekte yetersiz kalacağı gerçeğinin ihmal edilmesidir. Katılım mevzuatının iyileştirilmesinin, karar alma süreçlerinde yer alınmasının, kuşkusuz olumlu getirileri olacaktır, ama bu, gerek ekolojik risklerin adil bölüşümü gerek tanınma adaletinin eksiksiz sağlanması bakımından kesinlikle yetersiz kalacaktır. Öncelikle, katılım adaletinin önemli engellerinden biri, seçimlerin, karar alma araçlarının, medyanın, devlet aygıtlarının ve nihayet devlet politikalarının sermaye tarafından ele geçirilmiş olmasıdır. Sonra, sömürülen emekçi ve kimliği nedeniyle ezilen kesimler bakımından iki yol vardır, ya çevresel yıkıma yol açacak tesisin yapılmasını reddetmek ya da iş bulma ve benzeri gerekçelerle tesisi kabul edip çevresel yıkımdan etkilenmek. Bu kesimlerin karar alma süreçlerinde itirazlarını dile getirmeleri, üçüncü bir yol ortaya çıkartmaz. Onlar karar alma süreçlerinde itirazlarını dile getirebildiklerinde ne sermaye sınıfının temsilcileri ne de sermayenin çıkarını gözetan hükümet yetkilileri, tartışmanın gücüyle ekolojik olarak adil kararı kabul etmeye yanaşırlar. Dahası, ekolojik yıkımdan etkilenenler için önerilen onarıcı adaletin, adaleti sağladığı da kuşkuludur. Onarıcı adalet, mağdura odaklıdır, ona verilmiş zararı dengeleyecek uygulamalardan oluşur. Ama ekolojik adaletsizliğe neden olan sermayenin ve devlet kurumlarının cezalandırılmasıyla ilgilenmez. Kaldı ki, ekolojik adalet, yalnızca çevresel risklerin karar alma süreçlerinde adil dağıtımından ibaret değildir, ekolojik risklerin ve yıkımın üretilmesinin engellenmesini gerektirir. Ama bu, sınıf ve kimlik ayrımcılıklarına ve doğanın metalaştırılmasına dayalı kapitalist ilişkiler varlığını sürdürürken olanaksızdır. Bu eleştirel gerekçelerle, ekososyalist siyasetin yansıtıldığı “dönüştürücü adalet” önerisinde bulunulur. Buna göre, toplumsal ve ekolojik adaletsizliklerin kök nedenlerini ortadan kaldırmak için gerekli olan, toplumsal mülkiyet, toplumsal denetim, demokratik planlama, ekolojik yıkıma yol açan üretim süreçlerinin terk edilmesi gibi çözümler üzerinde durulur (Faber, Levy, Schlegel, 2021: 5-10).

Ekolojik adalet yaklaşımına yöneltilen üçüncü eleştiri ise ekolojik adalet bakımından devletin çelişkili konumunun aşılma güçlükleridir. David Pellow, ekolojik adalet yaklaşımı, mevcut hukuk düzeni içinde adaletsizliğin giderilmesini talep ettiği için “devlet aracılığıyla adalet giden bir yol arar” görüşündedir. Ekolojik yeniden bölüşüm, katılım ve tanınma adaleti talepleri, genellikle devlete yönelmiş taleplerdir. Ama ekolojik yıkım politikalarıyla, uygulamalarıyla doğrudan ve sermayeye verdiği sınırsız desteğiyle kolaylaştırıcı olarak, ekolojik adaletsizliğe yol açan da devlettir. Adaletsizliğin aktörü olandan adalet beklemek, bir çelişki yaratır. Yanı sıra Pellow, siyasal kurumların içinde ya da sokak eylemleri olarak dışında sürdürülen ekolojik adalet arayışlarının, farklı gibi görünmelerine karşın birbirlerinden köklü bir ayrılık sergilemediklerini ileri sürer. Bunun nedeni, her iki arayışın devlete odaklı olması, anayasal ve kurumsal kimi reform talepleriyle, yani var olan devlet aracılığıyla ekolojik adaletin gerçekleşmesine bel bağlamalarıdır.

Bunun yerine Pellow, ekolojik ayrımcılığı ve dışlamayı yapan devleti de sorunun parçası olarak görmeyi savunur. Ekolojik adalet mücadelelerinin o sorunlu parçayı düzeltme çabasında olduklarını kabul eder. Ekolojik adalet kazanımları elde etmek için devleti zorlayan etkinliklerin kimi durumlarda olumlu sonuçlarının olabileceğini de vurgular. Bununla birlikte, mücadele

aktörleri, amaçlarını devlete güvenerek ne ölçüde gerçekleştireceklerini hesap ederek ve devlete yönelmelerinin artırıyla eksilerini değerlendirerek karar vermeliler. Değilse, devletle işbirliği halinde çalışmanın, yetersiz birkaç politika değişikliğiyle yetinmeye, var olan iktidar ilişkilerini berkitmeye ve ekolojik adaletsizliğin parçası olan devletin meşruluğunu güçlendirmeye yol açabileceği uyarısında bulunur. Toplumsal değişim için devlete mi güvenmeli yoksa o amaçları gerçekleştirmek için başka bir yol mu bulmalı sorusunu ortaya atar. Böylece, ekolojik adaletsizliğe uğratılan toplulukların devlete doğru yürümek yerine ondan uzaklaşmaları yaklaşımını önerir. Yalnızca kurumsal reformlarla yetinmenin ötesinde, topluluğu dönüştürücü eylemler önemsenmelidir. Topluluklara bir müdahale olmaksızın, toplumsal değişim aracı olarak özerkliğe ve doğrudan demokrasiye dikkati çeker. Bunu da “eleştirel çevresel adalet yaklaşımı” olarak adlandırır. Bir başka anlatımla Pellow, sınıf egemenliği aygıtı olan devletin ortadan kaldırılmasını savunmaz, devlet kurumlarının yol açtığı ve beslediği sosyoekolojik şiddet içeren ilişkilerin ortadan kaldırılmasıyla ilgilenir. Bu nedenle, demokratik ilişkilerin, pratiklerin, kurumların geliştirilmesine vurgu yapar. Bu yapıldığında ekolojik adalet mücadelesinin devlete daha az bağımlı olacağını belirtir (Pellow, 2018: 18-48).

Kürt ekoloji mücadelesini ekolojik adalet yaklaşımının sunduğu çerçeveye göre incelediğime göre, yaklaşıma yöneltilen eleştirilerle Kürt ekoloji mücadelesinin özellikleri arasında da bir paralellik kurulup kurulamayacağı sorusu akla takılabilir. Bu soruya, eleştirilerle uyumlu olan ve olmayan yönlerin bulunduğu yanıtı verilebilir. Kürt ekoloji mücadelesinin öznelinin, özellikle geçim araçlarının ellerinden alınması, yoksul köylülerin yaşamlarının doğrudan doğadan elde ettiklerine bağımlı olması, ekolojik yıkımın sonucu olarak göçle birlikte yoksullaşmanın daha da derinleşmesi, ekolojik yıkıma yol açan etkinliklerden şirketlerin rant/kazanç elde etmesi, ekolojik yarar ve yıkım eşitsizliği gibi vurgularında sınıfsal ekolojik bölüşümle kimlik arasında bağ kurduklarını görmüştük. Mezopotamya Ekoloji Hareketi 2016 Konferansı Sonuç Bildirgesi’nde de “Ulus-devletin tekçi, inkarcı zihniyeti ve kapitalist modernitenin sınırsız kâr-rekabet ve tahakkümcü yapısı,” sermaye birikimi için doğanın ticarileştirilmesi ve metalaştırılması eleştirilir. Bu bağ, yani Kürt ekoloji mücadelesinin tümüyle ve yalnızca kimlik siyasetine dayanmıyor olması, ekolojik adalet yaklaşımının çerçevesiyle de uyumlu.

Genel bir değerlendirmeye, Kürt ekoloji mücadelesinde sınıf siyasetine görece kimlik siyasetinin oldukça belirgin olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü ekoloji eylemlerinde, Kürt siyasal hareketinde, parlamenter siyasette, ilgili medyada, bilimsel araştırmalarda baskın eğilim, ekolojik yıkımla Kürtlerin ve kimliğinin, coğrafyasının, doğasının yok edilmesinin amaçlandığını öne çıkartan bir kimlik siyasetidir. Sermaye-devlet işbirliğinin köylü, koçer, yoksul halkı sınıfsal-ekolojik bölüşüm adaletsizliğine maruz bırakması, Kürt kimliğine görece ikincil bir etmen olarak sunulur. Bu yorumun, önceki bölümlerde yer verdiklerim yanında başka dayanaklarını da sunmak ve bu eğilimi besleyen olgu olarak Kürt hareketinin Marksist sınıf siyasinden kopan teorik ve pratik dönüşümünü, Sovyet deneyiminin çökmesini, Orta Doğu’daki uluslararası gelişmeleri ele almak bu yazının işi değil. Kaldı ki, kimsenin elinde bir sınıf-kimlik ölçü terazisinin bulunmadığını belirtenler de olacaktır...

Katılımcı demokrasinin ve dolayısıyla katılım adaletinin yetersiz kalacağına ilişkin olarak ekolojik adalet yaklaşımına yöneltilen eleştiri, katılımın kapitalizmden kaynaklanan iktisadi ve siyasal

yapısal engellerinin bulunması nedeniyle yerindedir (bkz. Çoban, 2013: 255-63). Yukarıdaki tartışma, Kürt ekoloji mücadelesinin var olan katılım adaletsizliği ekseninde geliştiğini, o mücadeleyi parlamenter siyasette temsil eden HDP'nin eşit yurttaşlık statüsü, kayyım rejiminin sona erdirilmesi, yerel demokrasi, özerk yerinden yönetim talebinin bulunduğunu göstermişti. Siyasal program hedefi, katılım talebiyle sınırlı olduğu ölçüde katılım paradigmasına yöneltilen eleştiriyi paralellik kurulacaktır. Ama doğrudan demokrasi hedefine de yer verildiği için bundan ibaret sayılmaz. Hemen aşağıda buna döneceğim.

Belki, ayrımcı çevrecilik karşısında Batı çevreci STK'lerine ve ekoloji mücadelesine yapılan dayanışma çağrısının, şöyle bir katılımcılık varsayımına dayandığını iddia edenler olabilir: Devlet aygıtları, müzakereye açıktır; çevreciler ve ekoloji mücadeleleri güçlü ses çıkartırlarsa, ekolojik yıkıma yol açan projelerin iptal edilmesine, ekolojik yararların ve yüklerin adil dağıtımına ikna edilebilir. Gelgelelim, devlet ve sermaye Şırnak'ta orman kesiminde, Hasankeyf'te, Dersim'de, İkizdere'de, İkizköy'de, İstanbul üçüncü havalimanında, Akkuyu'da, Cerattepe'de, Bergama'da... ikna edilemediler. Bu, ekolojik mücadelelerin işe yaramaz olduğu anlamına kesinlikle gelmez, katılımcı adalet yaklaşımının varsayımlarının yanlışlanmaya yatkın olduğunu gösterir. Çünkü kapitalist düzenin ekolojik adaletsizlikleri katılım eksikleri nedeniyle oluşmaz, o düzen kapitalizm olduğu için sosyo-ekolojik eşitsizlikler siyasal ve toplumsal katılım yapılarında da yansımalarını üretir. Bu bakımdan, kapitalizmde katılımcı süreçler, işçi sınıfı ve ezilen kimlikler için yeterli bir güvence oluşturamaz. Kaldı ki, ekolojik mücadeleler müzakereyle devleti ikna etmeyi amaçlamazlar. Kürt ekoloji mücadelesi, ekolojik yıkıma yol açan etkinliğe, yatırıma, projeye engel olma çabasıdır. Çünkü ekolojik zemin ve koşullar tümüyle yıkıma uğratıldığında emekçilerin ve ezilen kesimlerin biyofiziksel varlık koşulları, yaşam olanakları da kalmamış demektir. Bu çaba, devletin ya da şirketin projesi "durdurulsun" talebini içermekle birlikte, aslında ekolojik yıkım riski yaratan projeye direnmeye, çalışmaları engellemeye yönelik bir mücadeledir. O nedenle ekolojik yıkıma direniş mücadelesi, bir müzakere ya da işbirliği arayışı değildir. Öte yandan, ekolojik varlıklarla ilgili adil yeniden bölüşüm ve karar alma sürecine katılım modelleriyle ilgili talepler ise mevcut hukuk düzeni içinde müzakere edilir.

Ekolojik adalet yaklaşımına yöneltilen, katılımcılığa ve devletten adalet beklentisine gereğinden çok anlam yüklendiğine ilişkin eleştiriler, Kürt ekoloji mücadelesi bakımından geçerli görünmüyor. Çünkü hem ekoloji mücadelesi hem de Kürt siyasal hareketinin ve HDP'nin siyasal program hedefleri komünler, mahalle, ekoloji, kadın meclisleri yöntemiyle doğrudan demokrasinin geliştirilmesini içerir. Mezopotamya Ekoloji Hareketi'ne (2016) göre, "ekoloji mücadelesi yaşam alanlarını koruma, 'Toprağımızı, suyumuzu, enerjimizi komünleştirelim, demokratik özgür yaşamı inşa edelim' şiarı doğrultusunda yürütülmesi, yükseltilmesi gereken bir mücadeledir. Ulus devlete karşı demokratik ulusu; kapitalist sermaye rantçılığı ve endüstriyalizme karşı anti-kapitalist ve anti-tekelci duruşla komünal ekonomiyi... geliştirmenin tam zamanıdır." Öyleyse, ekolojik komünlere ve meclislere dayalı toplumsal dönüşüm pratikleri girişimleri, devlete yönelen ekolojik adalet ve katılım talebini radikal biçimde revize eder. Komün düşüncesi, devletten talep etmeye değil, kendi kaynaklarıyla ve kararlarıyla yaşama geçirme anlayışına dayanır. Komün pratikleri, maruz bırakılan ekolojik adaletsizliklere karşı dayanışmacı etkinliklere ev sahipliği de yapabilirler.

Bununla birlikte, Hakkari'nin Yüksekova ilçesi köylerindeki komün pratikleri ("Gever'de...", 2010), Urfa, Viranşehir'de "Toprak ve Su Komünü" (Yeğin, 2015, 111-45) gibi, belediyelerin de desteğini alan komün örnekleri, uzun ömürlü olmamıştır. Bir görüş, komünlerin önündeki engelleri, sermaye egemenliği ve toprak mülkiyeti olarak belirler. Özerk ve alternatif ekonomi inşasının, bu iki engeli kaldıracak olan sömürülenlerin ve ezilenlerin sınıf mücadelesi sayesinde birleştirilmesiyle başarılabileceğini vurgular (Gambetti, 2011: 162-3). Benzer biçimde, komün ve kooperatif gibi toplumsal dönüşüm pratiklerinin kendi etkinliğiyle sınırlı yapısı gereği engelleme potansiyelinin bulunmadığı, kapitalist düzenin burada, şurada yürürlüğe koyduğu enerji santralleri, barajları, maden işletmeleri, orman kesimi, yerinden etme, mülksüzleştirme, geçim araçlarına el koyma gibi etkinliklerini sona erdirmeye kapasitesi de o düzeni değiştirmeyi amaçlayan birleşik siyasal mücadelede bulunur.

Sonuç

İnsanlar, diyelim sermayedarlar işçiler, köylüler, ekolojik yıkıma hiçbir zaman eşit biçimde maruz kalmazlar. Ekolojik yıkıma maruz bırakılan toplum kesimleri üzerindeki sosyo-ekolojik etkiler de tekil değil, çok sayıda ve çok boyutlu etkilerdir. Etkilerin tekil olmaması, mücadeleye konu olan ekolojik etkileneşimin yalnızca etnik, ulusal, dinsel vb. kimlik boyutuna ya da yalnızca sınıfsal boyuta indirgenemez olması demektir. Bu yazıda, çok katmanlı sosyo-ekolojik etkilerin, Kürt ekoloji mücadelesine nasıl yansıdığını tartıştım. Tartışmaya kuramsal bir çerçeve oluşturmak için ele aldığım ekolojik adalet mücadelesi yaklaşımı, sosyo-ekolojik etkileri bölüşüm, katılım, tanınma adaletsizliklerinin kesişimi olarak görür. Bu yazıdaki tartışma, ekolojik bölüşüm, tanınma ve katılım adaletsizliği ve ekolojik adalet talebi örüntülerinin Kürt ekoloji mücadelesi bakımından geçerli olduğunu göstermektedir. Bu sonuca ulaştıran dayanakları ve bulguları metin içinde ayrıntılı biçimde sunduğum için burada tek tek özetleyerek tekrarlamayacağım.

Sınıf ve kimlik zemininde, eşitsizliği ve ayrımcılığı gözetken ve derinleştiren biçimde ekolojik yıkıma maruz bırakılanlar, kullanmalarının önünde sayısız zorluk bulunan toplumsal ve siyasal katılım araçlarında ve katılmaları devletçe engellenen karar alma süreçlerinde en azından itirazlarını topluma duyurma olasılığından da yoksun bırakılırlar. Bu koşullarda ekoloji mücadelelerinin güç birliği, dayanışma, ortaklaşma olanaklarını seferber etmeleri kritik önemdedir. Nitekim, Kürt ekoloji mücadelesi, ekolojik adalet yaklaşımıyla da uyumlu olan biçimde, çevresel ayrımcılığa ve ayrımcı çevreciliğe karşı Batı ekoloji mücadelelerine dayanışma ve birlikte mücadele çağrısı yapmaktadır.

Batı ve Kürt ekoloji mücadeleleri arasında ortaklaşma zemini, sınıf ve kimlik siyasetlerinin etkileşim bölgesinde bulunur.

Ekolojik adalet yaklaşımının kimlik siyasetiyle ilgili tanınma boyutu bakımından, Hasankeyf'te, Dersim'de, Şırnak orman kıyımında ekolojik yıkım, Kürtlere yönelik inkar ve asimilasyon politikalarını gerçekleştirme aracı olarak kavranmıştır. Andığım örnekleriyle Kürt ekoloji mücadelesinde ekolojik yıkımla birlikte coğrafyanın insansızlaştırıldığı, Kürtsüzleştirildiği, böylece yerinden yurdundan edilen Kürtlerin doğayla kurduğu belirli ilişkilerden, tarihinden, kültüründen, toplumsal değerlerinden, inançlarından, geleceğinden koparıldığı ifade edilir. Bu

bakımdan ekolojik yıkıma karşı mücadele Kürt kimliğinin korunması ve tanınması mücadelesidir. Yanı sıra, kimlik siyasetinin bir yönü de (ekolojik adalet yaklaşımında vurgulandığı gibi) ekolojik kimlikle ilgilidir. İlgili bölümde tartıştığım üzere, bir topluluğun doğayla kurduğu etkileşim, o topluluğun sosyo-ekolojik kimliğini oluşturur. O kimliğin ekolojik koşullarının yıkıma uğratılması, topluluğun kültürel kimliğinin ve biyolojik ve toplumsal varoluşunun yok edilmesidir. Kimliğin bu yönü, mücadeleler arasında bir ortaklaşma hattı oluşturabilir. Örneğin, Kürt ekoloji mücadelesindeki benzer biçimde, İkizköy ekoloji mücadelesinde de yerinden yurdundan edilme, toprakla, ormanla, hayvanlarla kurdukları ilişkilerden, atalarından öğrendikleri ve çocuklarına aktaracakları köy yaşamı kültüründen, geçmişlerinden, geleceklerinden, anılarından koparılmış konuları vurgulanır.

Ekolojik bölüşüm adaletsizliği, ekolojik yıkıma neden olan sermaye ve devletin iktisadi, siyasal yararlar elde ederken ekolojik yıkımı köylü, göçer, yoksul toplum katmanlarının üzerine bırakmasıdır. Bu, mücadelenin sınıfsal boyutudur. Kürt ekoloji mücadelesinde sınıfsal-ekolojik adaletsizlik, devlet destekli kapitalist talan karşısında köylülerin geçim araçlarını yitirmesi, tarım, bahçecilik, hayvancılık yapamaz hale gelmesi, ormandan, otlaktan yararlanamaması, kendine yetemez duruma düşürülmesi, yerinden yurdundan edilmesi, geçimlik mülküne el konulduğu için mülksüzleşmesi, göç etmek zorunda kalması, yoksullaşması olarak vurgulanır. Benzer biçimde, İkizköy ekoloji mücadelesinde de hem sermaye-devlet işbirliği olarak yıkıma neden olanlar bakımından, hem devletin ekolojik yıkımı durdurmaya çalışan köylüleri engellemesi bakımından hem de yıkımın köylüler üzerinde yarattığı sonuçlar bakımından, mücadelenin sınıfsal yönü hemen hemen aynı sözcüklerle vurgulanır. Her iki mücadele örneğinde geçim araçlarını yitirme ve kimliğin parçalanması olarak özetlenebilecek ekolojik yıkım sürecinde, sınıf ve kimlik boyutları örtüşür, üst üste biner, iç içe geçer.

İşte, kendi alanlarında mücadele sürdürürken gerek kimlik gerek sınıfsal kavrayış konusunda kendiliğinden kurulan bu ortak dil ve o dilin simgelediği sosyo-ekolojik ve siyasal benzeşim, farklı bölgelerdeki ekoloji mücadelelerini dayanışma içinde bir araya gelen, birlikte eyleme geçen, birleşik bir harekete dönüştürmek için uygun bir başlangıç noktasıdır.

Kaynakça

Agyeman, Julian, David Schlosberg, Luke Craven, Caitlin Matthews, "Trends and Directions in Environmental Justice: From Inequity to Everyday Life, Community, and Just Sustainabilities," *Annual Review of Environment and Resources*, Sayı 41, 2016, 321–40.

Akdağ, Eylem ve Mahmut Altıntaş, "Ekolojist Kanay: 'İşgalciler ve Kapitalistler Savaştan Çıkar Sağlıyor'" *Mezopotamya Ajansı*, 17 Ocak 2023, <http://mezopotamyaajansi35.com/tum-haberler/content/view/194900>

Akın, Kamuran, In/visible Colonization: On Infrastructure, Surveillance and Destruction in Northern Kurdistan, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Berlin, Humboldt Üniversitesi, 14 Aralık 2022a, https://edoc.hu-berlin.de/bitstream/handle/18452/27404/dissertation_akin_kamuran.pdf?sequence=7

Akın, Ömer, "Greenpeace: Bölgedeki Ağaç Kesimleri Uzmanlık Alanımız Dışında," *Mezopotamya Ajansı*, 15 Temmuz 2022b, <http://mezopotamyaajansi35.com/tum-haberler/content/view/177048>

Aksu, Cemil, "Ekoloji Hareketinin 'Omertası'" *Polen Dergi*, Sayı 8, Ekim 2022, 22-23.

Akyol, Derya, "Mücadelemizi Antikapitalist Perspektifle Yürütüyoruz," Mardin Ekoloji Derneği'nden Derya Akyol ile söyleşi, *Polen Dergi*, 27 Mart 2022, <https://www.polenekoloji.org/mardin-ekoloji-derneginden-derya-akyol-ile-soylesi/>

Altan, Çınar ile E. Bayburt'un yaptığı söyleşi, "Altan: Akbelen Direnişini bir Kaldıraç olarak Görmeliyiz," 4 Ağustos 2023, *ETHA Haber*, <http://www.etha52.com/haberdetay/altan-akbelen-direnisini-bir-kaldirac-olarak-gormeliyiz-180689>

Altay, Azad ve Ahmet Kanbal, "Şırnak'taki Ağaç Kıyımının İzini Sürdük: 2 Yılda 500 Bin Ton Ağaç Kesildi," *Mezopotamya Ajansı*, 10 Ağustos 2022, <http://mezopotamyaajansi35.com/tum-haberler/content/view/179309>

Arslan, Serhat, "Kürdistan'da Doğa / Ekoloji Katliamı," *Toplum ve Kuram*, Sayı 9, 2014, 61-74.

Atapattu, S.A., C.G. Gonzales ve S.L. Seck (eds) *The Cambridge Handbook of Environmental Justice and Sustainable Development*, Cambridge, Cambridge University Press, 2021.

Ayboğa, Ercan, "Ecology Structures of the Kurdish Freedom Movement," E. Hunt (ed) *Ecological Solidarity and the Kurdish Freedom Movement Thought*, Practice, Challenges, and Opportunities, Lanham, Lexington Books, 2021, 77-96.

"Bakanlıktan Ağaç Kıyımı Yanıtı: Ormanı Gençleştiriyoruz," *Dokuz8 Haber*, 19 Eylül 2022, <https://www.dokuz8haber.net/bakanliktan-agac-kiyimi-yaniti-ormani-genclestiriyoruz>

Balı, Şenol, "Şırnak'ta Neler Oluyor?: 'Orman Kıyımında Güvenlik Bahane, Asıl Amaç Rant ve Bölgeyi Madencilğe Açmak'", *Yeşil Gazete*, 1 Ağustos 2022, <https://yesilgazete.org/sirnakta-neler-oluyor-orman-kiyiminda-guvenlik-bahane-asil-amac-rant-ve-bolgeyi-madencilige-acmak/>

Batman Valiliği, "İlusu Barajı ve HES," erişim 4 Temmuz 2023, <http://www.batman.gov.tr/ilisu-baraji-ve-hes>

BBC Türkçe, "Kılıçdaroğlu Yaptığı Ziyaret Kapsamında İlk Etapta Halkın Taleplerini Dinledi," 1 Ağustos 2023, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c0j475714p8o>

Bell, Derek ve Jayne Carrick, "Procedural Environmental Justice," R. Holifield, J. Chakraborty ve G. Walker (eds) *The Routledge Handbook of Environmental Justice*, Londra ve New York, Routledge, 2018, 101-112.

Bilgen, Arda, "A Project of Destruction, Peace, or Techno-science? Untangling the Relationship between the Southeastern Anatolia Project (GAP) and the Kurdish Question in Turkey," *Middle Eastern Studies*, 22 Eylül 2017, <https://doi.org/10.1080/00263206.2017.1376186>

Bullard, Robert D., *Dumping in Dixie: Race, Class, and Environmental Quality*, Boulder, Westview Press, 1990.

Çapek, Stella M., "The 'Environmental Justice' Frame: A Conceptual Discussion and an Application," *Social Problems*, 40(1), Special Issue on Environmental Justice, 1993, 5-24.

Coolsaet, Brendan (ed) *Environmental Justice: Key Issues*, Abingdon, Routledge, 2021.

"Cûdî ve Akbelen İçin Direniş Büyüyor," *Yeni Yaşam Gazetesi*, 5 Ağustos 2023, <https://yeniyasamgazetesi5.com/cudi-ve-akbelen-icin-direnis-buyuyor/>

"Cudi'de Ağaç Katliamı Kesintisiz Sürüyor," *Yeni Yaşam Gazetesi*, 29 Eylül 2022, <https://yeniyasamgazetesi3.com/cudide-agac-katliami-kesintisiz-suruyor/>

"Cudi Yürüyüşüne Saldırı: Cudi'yi de Kazdağları'nı da Birlikte Savunacağız," 17 Eylül 2022, <https://hdp.org.tr/tr/cudi-yuruyusune-saldiri-cudi-yi-de-kazdaglari-ni-da-birlikte-savunacagiz/16707/>

Çetin, Ferda, "Kürdistan'da Kültürel Soykırımın Aracı Olarak Barajlar ve HES'ler," *Demokratik Modernite*, Sayı 12, 2015, 163-167.

Çiçek, Cuma, *Kürt Meselesi ve Siyasi Barış Bağlamında Güç Paylaşımı ve Ademi Merkeziyet*, İstanbul, Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2021.

Çiçek, Selman, "Ağaç Kürdün Olunca Susuyorlar..." *Yeni Yaşam Gazetesi*, 21 Ağustos 2023a, <https://yeniyasamgazetesi5.com/agac-kurdun-olunca/>

_____, "Kayyum Karnesi: Yolsuzluk, Borç ve Asimilasyon," *Yeni Yaşam Gazetesi*, 19 Ağustos 2023b, <https://yeniyasamgazetesi5.com/kayyum-karnesi-yolsuzluk-borc-ve-asimilasyon/>

Çoban, Aykut, "Ekoloji Mücadelesinde Strateji Tartışması: 'Yine Dene Yine Yenil' Nereye Kadar?" *1+1 Forum*, 31 Temmuz 2018, <https://birartibir.org/yine-dene-yine-yenil-nereye-kadar/>

_____, "Sınıfsal Açidan Ekolojik Mücadele, Demokrasinin Açmazları ve Komünizm," *Yaşayan Marksizm*, Cilt 1, Sayı 1, 2013, 243-82.

Demir, Ferit ve Özlem Sevgi, "Tunceli'de 20 Bin Kişi Munzur'da Baraja Karşı Çıktı," *Milliyet*, 10 Ekim 2009, <https://www.milliyet.com.tr/gundem/tuncelide-20-bin-kisi-munzurda-baraja-karsi-cikti-1148720>

Deniz, Dilşa, "The Philosophy of Ecology and Rêya Heqî: Religion, Nature, and Femininity," E. Hunt (ed) *Ecological Solidarity and the Kurdish Freedom Movement Thought, Practice, Challenges, and Opportunities*, Lanham, Lexington Books, 2021, 243-260.

"Dersim'de Cudi Yürüyüşü'ne Katılım Çağrısı," *Serbest Görüş*, 8 Eylül 2022, <https://serbestgorus.com/2022/09/dersimde-cudi-yuruyusune-katilim-cagrisi/>

Di Chiro, Giovanna, "Yaşayan Çevrecilikler: İttifak Siyaseti, Toplumsal Yeniden Üretim ve Çevre Adaleti," Çev. B. Üner, *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, Sayı 43 (2022), 5-32. (İngilizcesi: "Living Environmentalisms: Coalition Politics, Social Reproduction, and Environmental Justice", *Environmental Politics*, 17(2), 2008, 276-298.)

Dilsiz, Rojhat ve Agit Özdemir, "Ormansızlaştırarak İnsansızlaştırma," A. Olcan ve B. Avcı'nın yaptığı söyleşi, *Express*, Sayı 181, Eylül-Kasım 2022, 44-47.

Dinç, Pinar, "Forest Fires in Dersim and Şırnak Conflict and Environmental Destruction," E. Hunt (ed) *Ecological Solidarity and the Kurdish Freedom Movement Thought, Practice, Challenges, and Opportunities*, Lanham, Lexington Books, 2021, 263-278.

Dissard, Laurent, "Hasankeyf, the Ilisu Dam, and the Kurdish Movement in Turkey," E. Hunt (ed) *Ecological Solidarity and the Kurdish Freedom Movement Thought, Practice, Challenges, and Opportunities*, Lanham, Lexington Books, 2021, 191-201.

Durgut, Zeynep, "Şirnex'teki Orman Kırımına Karşı 5 Ayrı Yere Başvuru," *Mezopotamya Ajansı*, 21 Aralık 2022, <http://mezopotamyaajansi35.com/search/content/view/192414?page=1&key=4ba7b414ca5345f2b4f084304ce4de09>

Ekoloji Örgütleri Cudi Raporu, 26 Ağustos 2023, tinyurl.com/2bkb9ty7

von Etten, Jacob, Joost Jongerden, Hugo S. de Vos, Annemarie Klasse, Esther C. E. von Hoeve, "Türkiye Kürdistan'ında Kontrgerilla Stratejisi Olarak Çevre Tahribatı," Çev. P. Şenoğuz, *Toplum ve Kuram*, Sayı 1, 2009, 71-95.

Evin, Mehveş, "Munzur Açıklaması Zayıf Kaldı," *Milliyet*, 14 Eylül 2010, <http://cadde.milliyet.com.tr/2010/10/05/YazarDetay/1289113/munzur-aciklamasi-zayif-kaldi>

Faber, Daniel, Benjamin Levy, Christina Schlegel, "Not all People are Polluted Equally in Capitalist Society: An Eco-Socialist Commentary on Liberal Environmental Justice Theory," *Capitalism, Nature, Socialism*, 32(4), 2021, 1-16, <https://doi.org/10.1080/10455752.2021.2009640>

Figueroa, Robert Melchior, "Evaluating Environmental Justice Claims," Joanne Bauer (ed) *Forging Environmentalism: Justice, Livelihood, and Contested Environments*, New York ve Londra, M.E. Sharp, 2006, 360-376.

Fraser, Nancy, 2000, "Rethinking Recognition," *New Left Review*, Sayı 3, 2000, 107-120.

_____, "Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation," The Tanner Lectures on Human Values, Delivered at Stanford University, 30 Nisan-2 Mayıs, 1996, <https://tannerlectures.utah.edu/resources/documents/a-to-z/f/Fraser98.pdf>

Gambetti, Zeynep, "Yer/Mekan Politikası Kürt ve Zapatista Hareketinin Mekansal Dinamikleri," *Toplum ve Kuram*, Sayı 5, 2011, 121-163.

“Gever’de ‘Komünal Yaşam’” *Yüksekova Haber*, 3 Aralık 2010,
<https://www.yuksekovahaber.com.tr/haber/geverde-kominal-yasam-41755.htm>

Gönenç, Defne, “Çevresel Adalet,” Z. Savaşan, Ç. Söker, F.H. Yılmaz (eds) *Çevre Hukuku ve Politikaları: Kavramlar, Teoriler ve Tartışmalar*, Ankara, Seçkin, 2021, 83-107.

Güleş, Mehmet, “Cûdî Eteklerinde Ağaç Kiyımı ve Fiili Yasak,” *Mezopotamya Ajansı*, 4 Ağustos 2023,
<http://mezopotamyaaajansi35.com/EKOLOJI/content/view/215506>

Güleş, Mehmet ve Zeynep Durgut, “Ekolojistler Cûdî’de: Kiyımın Acısını Hissetmeliyiz,” *Mezopotamya Ajansı*, 7 Ağustos 2023, <http://mezopotamyaaajansi35.com/tum-haberler/content/view/215729>

Gültekin, Ahmet Kerim, “Dersim as a Sacred Land Contemporary Kurdish Alevi Ethno-Politics and Environmental Struggle,” E. Hunt (ed) *Ecological Solidarity and the Kurdish Freedom Movement Thought, Practice, Challenges, and Opportunities*, Lanham, Lexington Books, 2021, 225-241.

Hasankeyf’i Yaşatma Girişimi internet sayfası, erişim 21 Temmuz 2023,
<https://www.hasankeyfgirisimi.net/sample-page/?lang=tr>

HDP, Halkların Demokratik Partisi Programı, tarihsiz, <https://hdp.org.tr/tr/parti-programi/8/>

_____, Halkların Demokratik Partisi, 5. Olağan Kongre Faaliyet Raporu, Ankara, 3 Temmuz 2022.

_____, “Hep Beraber Kazanalım – 11 Maddelik Tutum Belgesi,” 27 Eylül 2021,
<https://hdp.org.tr/tr/hep-beraber-kazanalim/15761/>

_____, Türkiye’de Kayyım Rejimi ve Seçme ve Seçilme Hakkının Gaspsı, 30 Ocak 2020.

_____, “Kürt Sorununa Çözüm Deklarasyonu,” 23 Mayıs 2018,
<https://hdp.org.tr/tr/kurt-sorununa-cozum-deklarasyonu/15773/>

Holifield, R., J. Chakraborty ve G. Walker (eds) *The Routledge Handbook of Environmental Justice*, Londra ve New York, Routledge, 2018.

Holifield, R., M. Porter ve G. Walker (eds) *Spaces of Environmental Justice*, Chichester, Wiley-Blackwell, 2010.

Hunt, Stephen E. (ed) *Ecological Solidarity and the Kurdish Freedom Movement Thought, Practice, Challenges, and Opportunities*, Lanham, Lexington Books, 2021a.

_____, “Introduction: Ecology in the Kurdish Paradigm,” S.E. Hunt (ed) *Ecological Solidarity and the Kurdish Freedom Movement Thought, Practice, Challenges, and Opportunities*, Lanham, Lexington Books, 2021b, xxi-xliv.

Işıklı, Vahap ile İ. Akyıldız’ın yaptığı söyleşi; “Yan Yana Durmanın Dili Yakalanabilir! Umuda Mecburuz,” *Yeşil Direniş - Ekoloji ve Yaşam Gazetesi*, 2 Kasım 2020,
<https://www.yesildirenisi.com/en/2020/11/02/vahap-iskli-ile-soylesi-yan-yana-durmanin-dilidir-yakalamamiz-gereken/>

İnan, Ahmet ile W. Ekin'in yaptığı söyleşi, "Amed'de Askeri Amaçlı Doğa Kısımları Sürüyor," *Yeni Yaşam Gazetesi*, 23 Temmuz 2023, <https://yeniyasamgazetesi5.com/amedde-askeri-amacli-doga-kiyimlari-suruyor/>

Jongerden, Joost, "Türkiye'de Barajlar ve Siyaset: Suyu İstismar Etmek, Çatışmayı Tırmandırmak," Çev. G. Duman ve A. Kanlık, *Toplum ve Kuram*, Sayı 3, 2010, 185-193.

Kamu Denetçiliği Kurumu Kararı, Sayı 2023/1991-S.23.3293, 17 Şubat 2023.

Kara, Mahsum, "Mezopotamya Ekoloji Hareketi: Cudi'ye Gidiyoruz," *Gazete Duvar*, 5 Eylül 2022, <https://www.gazeteduvar.com.tr/mezopotamya-ekoloji-hareketi-cudiye-gidiyoruz-haber-1580059>

"Karayılan: Türk Sömürgecilğine Karşı Ulusal Tutum Geliştirilmeli!" 27 Temmuz 2022, <https://firatnews.com/kurdistan/karayilan-turk-somurgeciligine-karsi-ulusal-tutum-gelistirilmeli-173428>

Katz, Cindi, "Vagabond Capitalism and the Necessity of Social Reproduction," *Antipode*, 33(4), 2001, 709-728.

"KCK Ekoloji Komitesi Kürdistan'daki Doğa Katliamına 'Dur' Demeye Çağırıyor," 16 Aralık 2022, <https://www.hawarnews.com/tr/haber/kck-ekoloji-komitesi-kurdistandaki-doga-katliamina-dur-demeye-cagirdi-h63174.html>

Kentel, Ferhat, Türkiye'de Bir Arada Yaşarız Araştırması: Kutuplaşan Toplumda Bir Arada Yaşama Kapasitesi, İzmir, BAYETAV, 2022.

Kışanak, Gültan ile M. Sönmez'in yaptığı söyleşi, "Türkiye'nin Yeni Bir Modele İhtiyacı Var," M. Sönmez, *Kürt Sorunu ve Demokratik Özerklik*, Ankara, Nota Bene, 2012, 143-163.

Kürkçü, Ertuğrul, "Ne Kadar Yalansız Yaşarsak..." *Yeni Yaşam Gazetesi*, 4 Ağustos 2023, <https://yeniyasamgazetesi5.com/ne-kadar-yalansiz-yasarsak/>

Martinez-Alier, Joan, *The Environmentalism of the Poor: A Study of Conflict and Valuation*, Cheltenham, Edward Elgar, 2002.

Mezopotamya Ekoloji Hareketi 1. Konferansı Sonuç Deklarasyonu, 12 Mayıs 2016, <https://www.suhakki.org/2016/05/mezopotamya-ekoloji-hareketi-1-konferansi-sonuc-deklarasyonu/>

"Mezopotamya Ekoloji Hareketi, Cudi'ye Yürüyüş Düzenleyecek," *Gazete Karınca*, 5 Eylül 2022, <https://gazetekarınca.com/mezopotamya-ekoloji-hareketi-cudiye-yuruyus-duzenleyecek/>

Murdock, Esme G., "A History of Environmental Justice: Foundations, Narratives, and Perspectives," B. Coolsaet (ed) *Environmental Justice: Key Issues*, Abingdon, Routledge, 2021, 6-17.

Orhan, Gözde, "Ekoloji ve Siyaset: Munzur Baraj Projelerine Karşı Toplumsal Direniş Örneği," Ş. Aslan, S. Aydın, Z. Hepkon (Der) *Dersim'i Parantezden Çıkarmak, Dersim Sempozyumu'nun Ardından*, İstanbul, İletişim, 2013, 253-272.

Öcalan, Abdullah, "Endüstriyalizm (Kapitalizm) ve Ekoloji," *Demokratik Modernite*, Sayı 11, 2014, 6-19.

Özatalay, Cem ve Seçil Doğuç, Türkiye'de Ayrımcılık Algısı: Türleri, Failleri, Boyutları, İstanbul, ESHİD, 2018.

Özdemir, Agit ile B. Avcı'nın yaptığı söyleşi, "Güvenlik Barajları: Mekânın İmhası, Belleğin Silinmesi, Halkın Mülksüzleştirilmesi", *1+1 Express*, 9 Ekim 2020, <https://birartibir.org/ekoloji/884-mekanin-imhasi-bellegin-silinmesi-halkin-mulksuzlestirilmesi#.X4R2zNYvfAw.twitter>

Özok, Nilay, "Güneydoğu Anadolu Projesi'nde Bir Yönetim Stratejisi olarak "Sosyal Kalkınma" *Toplum ve Kuram*, Sayı 1, 2009, 55-70.

Pala, Kayıhan, *Türkiye'de Sağlık Alanında Eşitsizlikler*, İstanbul, Friedrich Ebert Stiftung, 2021.

Pehlivan, Zozan ile A. Olcan'ın yaptığı söyleşi, "Cudi'deki Yangın ve Orman Yangınlarının Ekolojik, İdeolojik, Siyasal ve Tarihsel Boyutları: Devlet'in Ekolojik Aygıtları," *1+1 Forum*, 21 Eylül 2020, <https://birartibir.org/ekoloji/855-devletin-ekolojik-aygitlari#.X2jo11-qDI4.twitter>

Pellow, David Naguib, *What is Critical Environmental Justice?* Cambridge, Polity, epub, 2018.

Principles of Environmental Justice, adopted at the First National People of Color Environmental Leadership Summit, Washington, 24-27 Ekim 1991, <http://www.ejnet.org/ej/principles.html>

Report on the recent Forest Fires in North Kurdistan (SE Turkey), Written by the international delegation - organized by the Mesopotamian Ecology Movement, 12 Ekim 2015, https://www.hasankeyfgrisi.net/wp-content/uploads/2015/10/Forest-Fires-Report_2015-10.pdf

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, İlçelerin Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması – SEGE 2022, Ankara, 2022.

Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, "GAP'ta Son Durum," erişim 24 Mayıs 2023, <http://www.gap.gov.tr/gap-ta-son-durum-sayfa-32.html>

Scalbert-Yücel, Clémence, "Greening and Feeding the City: The Difficult Path to the Implementation of Political Ecology in Diyarbakır/Amed, 2015–2017," E. Hunt (ed) *Ecological Solidarity and the Kurdish Freedom Movement Thought, Practice, Challenges, and Opportunities*, Lanham, Lexington Books, 2021, 101-114.

Schlosberg, David, *Defining Environmental Justice: Theories, Movements, and Justice*, Oxford, Oxford University Press, 2007.

"Soylu'nun Kayyum Açıklaması: Cumhurbaşkanımız "Rahatsızım" dedi, Hepsini Görevden Aldık," *Evrensel*, 11 Mayıs 2023, <https://www.evrensel.net/haber/489744/soylunun-kayyum-aciklamasi-cumhurbaskanimiz-rahatsizim-dedi-hepsini-gorevden-aldik>

Şırnak Barosu Başkanlığı'nın Kamu Denetçiliği Kurumu'na Yaptığı Başvuru, 17 Eylül 2022.

"Şırnak Barosu: '7 Ayda yüzde 8 Ormanımız Yok Edildi'" 19 Temmuz 2022, Kısa Dalga,

https://kisadalga.net/haber/detay/sirnak-barosu-7-ayda-yuzde-8-ormanimiz-yok-edildi_36393

Şırnak Orman İşletme Müdürlüğü, “Cudi Dağı’nda Gerçekleştirilen Ormancılık Faaliyetlerine İlişkin Şırnak Orman İşletme Müdürlüğü’nün Açıklaması,” 8 Haziran 2021,

<http://www.sirnak.gov.tr/cudi-daginda-gerceklestirilen-ormancilik-faaliyetlerine-iliskin-sirnak-orman-isletme-mudurlugunun-aciklamasi>

Taştan, Nejat ile Z. Kırac’ın yaptığı söyleşi, “ESHİD Araştırması: Ayrımcılığın Faili Devlet,” *Gazete Duvar*, 16 Aralık 2022, <https://www.gazeteduvar.com.tr/eshid-arastirmasi-ayrimciligin-faili-devlet-haber-1593947>

Taylor, Dorceta E., “The Rise of Environmental Justice Paradigm,” *American Behavioral Scientist*, 43(4), 2000, 508-580.

Uncu, Baran Alp, *Çevre ve İklim Adaleti Çerçevesinde Yerinden Edilme: Kavramlar, Tartışmalar, Vakalar*, İstanbul, Mekanda Adalet Derneği Yayını, 2022.

Whyte, Kyle, “The Recognition Paradigm of Environmental Injustice,” R. Holifield, J. Chakraborty, G. Walker (eds) *The Routledge Handbook of Environmental Justice*, Londra ve New York, Routledge, 2018, 113-123.

Yanlış, Güner ile T. Yılmaz’ın yaptığı söyleşi, “Şırnak’ta Olduğu için Ağaç da mı Suçlu?” *Bianet*, 6 Temmuz 2022, <https://m.bianet.org/bianet/print/264206-sirnak-ta-oldugu-icin-agac-da-mi-suclu>

Yavuz, Melike, Kocaeli’nin Dilovası ve Kandıra İlçelerinde Yaşayan Gebelerden Doğan Bebeklerde Ağır Metal Maruziyeti ile Büyüme, Gelişme Durumunun Saptanması Araştırması, Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi, Kocaeli Üni. Tıp Fak. Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Kocaeli, 2011.

Yeğin, Metin, *Kent-Komün-Ekoloji*, İstanbul, Öteki Yayınevi, 2015.

Yeniay, Özlem, “Topraksızlar Hareketi ve Kürt Özgürlük Mücadelesinde Alternatif Yaşam ve Ekoloji: Tartışmalar/Karşılaştırmalar” *Toplum ve Kuram*, Sayı 12, 2017, 33-55.